

**JEHOVA TSIDKENU:
DE HEERE, ONZE GERECHTIGHEID!**

DE GELOOFS- EN STRIJDKRACHT DER KERKHERVORMERS.

DOOR

M. FRIEDRICH SANDER,
In leven Predikant te Wichlinghausen.

VERTAALD EN MET EENIGE AANTEEKENINGEN VERMEERDERD

DOOR

Dr. H. F. KOHLBRÜGGE,
In leven Predikant te Elberfeld.

DERDE DRUK

**AMSTERDAM
1883**

VOORREDE VOOR DEN DERDEN DRUK.

Waar men in de hervormde kerk den vierhonderdjarigen gedenkdag viert der geboorte van Dr. Maarten Luther, 10 November 1483, en van Mr. Ulrich Zwingli, 1 Januari 1484, komt het ons niet ongepast, maar gewenscht voor een derden druk het licht te doen zien van dit geschrift, dat door Dr. Kohlbrügge uit het hoogduitsch vertaald, in 1832 (bij A. B. Saakes) te Amsterdam verscheen en ten tweede male in 1858 te Utrecht (bij Wed. M. Melder).

Immers, de gansche hervormde Christenheid is het daarin eens, dat de kerkhervorming een licht was, door God zelf ontstoken, en een vuur des Geestes, van uit den hemel nedergedaald, hetwelk de duisternis verlichtte, waarin de kerk gezonken was, en dat bij haar deed ontwaken een ongekenen gloed van liefde en ijver voor de gerechtigheid en waarheid Gods, om die te verstaan, te bezitten en daarin te wandelen. Telkenmale op den gedenkdag der hervorming zal dan ook wel ieder op zijne wijze de woorden van mannen als Luther, Zwingli, Calvijn en anderen in de herinnering brengen, als van personen, door God ter reformatie gebruikt, want allen, die tot de hervormde kerk behooren en zich dus met den Christennaam noemen, – de zoogenaamde modernen niet uitgezonderd, ja die zelfs niet 't minst, – beroemen er zich op, echte zonen der reformatie te zijn en wenschen als zoodanig te worden aangezien, al is het ook, dat velen door de Oogen, die naar waarheid in het binnenste zien, daarvoor niet worden erkend. Onder al die stemmen is dus een woord van waarheid, dat trouw blijft aan het groote beginsel der hervormers, dat hunne banier weder ontplooit en omhoog heft, hoog noodig in een tijd als de onze, waarin men zich zoowel door verachting en lichtzinnige terzijdestelling der waarheid, als door eigengerechtigheid van die banier heeft afgewend en op een godsdienst uit is, waarbij ieder zijne eigene meening vasthoudt en daarbij zich zelve diets maakt, dat hij toch een navolger is of van Zwingli of van Luther of van Calvijn, enkel en alleen, omdat men de roomsche leer tegengaat of *meent* te bestrijden.

De banier is „*Christus en Zijne gerechtigheid*”, gelijk Jeremia, Cap. 23 vs. 6 zegt: „En dit zal Zijn Naam zijn, waarmede men Hem zal noemen: De Heere, onze gerechtigheid”. Dit is kort en kernachtig het Evangelie des volzaligen Gods, door Christus en Zijne Apostelen gepredikt, door de hervormers weder aan het licht gebracht; welke hervormers uit diepen ziele- en zondenood zelf eerst tot het Woord teruggebracht, door dat Woord uit de diepte opgetrokken en op deze rots des heils gesteld, de banier der gerechtigheid des geloofs omhoog hielden en rondom dezelve al degenen vergaderden, wien het te doen was om de zaligheid hunner onsterfelijke zielen. Luther gaf voorzeker daaraan den eersten stoot; hij was op dat punt een helder licht, ofschoon God nevens hem in Frankrijk, Zwitserland, Schotland en Engeland Zijne heldere starren deed schitteren. Het boekje, dat wij in veler handen wenschen, stelt de door *Luther* verkondigde waarheid in een helder licht.

Vele landen hebben de heilrijke gevolgen der reformatie ondervonden en niet het minst ons dierbaar vaderland. De strijd van die dagen, ook door onze vaders om der waarheid wille gestreden, behoort ieder rechtgeaard Nederlander bekend te zijn. Wij brengen te dezer plaatse alleen in herinnering, dat het hun te doen was om de vrije belijdenis der waarheid Gods, om de vrijheid der verdrukte en gereformeerde kerken, en dat de edele prins van Oranje, het zwaard aangejord hebbende voor de verdrukte kerk, niet hebben gerust voor en alleer zij eene rustplaats verkregen hadden voor de hutte des Heeren, gelijk Hij die hier te lande door Zijne genade heeft willen oprichten, terwijl 's lands glorie en geluk, zoo nauw aan haar was verknocht, dat deze met de belijdenis der beproefde waarheid, met het heil der kerk, rees, of met de verachting er van onderging. Oranje was het met Kerk en Vaderland hartelijk eens, en dat drievoudig snoer „Kerk, Oranje en Vaderland” was ja-

ren lang het behoud van deze gewesten, en zal, waar het weer in waarheid wordt aangegrepen, blijen, nogmaals tot behoud van kerk en land te kunnen dienen.

De kerk is de eerste van dit drietal, en om de kerk gaat het dan ook, als de spil, waarom alles zich beweegt. Nu is haar toestand hachelijk, men ziet hare pilaren neergeworpen; het schijnt, of alles verbroken zal worden en dit eenmaal zoo vast gebouw, dat God in deze landen had opgericht, zal ineensstorten. Wel ijveren velen voor kerkherstel, maar niet met verstand. Ach, dat men eens ijverde met verstand en eenvoudig op het voetspoor der hervormers den lastbrief wilde openen, dien men heeft van Christus, den Koning Zijner kerk, d. i. *te prediken: de gerechtigheid des geloofs*, zonder naar iets anders om te zien of naar iemand te vragen. Die prediking toch is der zonden gif en aller vijanden dood. Eenmaal stortte 's pausen stoel er door ineens, en nogmaals zal de stoel of heerschappij van alle dwalingen en schadelijkheden instorten, als de groote God het geeft, dat de hand wederom geslagen wordt aan dezen hamer des Geestes, die de steenrotsen te morsel slaat, – aan dit zwaard des Geestes, dat doorgaat tot de verdeeling der ziel en des geestes en der samenvoegselen des mergs en een oordeeler is der gedachten en der overleggingen des harten. Velen echter schijnt dit middel, die prediking te eenvoudig of te eenzijdig toe, om het gewenschte doel te bereiken. Daar moet toch iets bij, daar moet toch iets aan toegevoegd, zoo zegt men; „werken” wil men het niet noemen, men geeft het liever andere benamingen, maar welke benamingen men het ook geven moge – *werken* zijn het en *werken* blijven het, die men naast de verkondiging der gerechtigheid Gods, die wij alleen door het geloove deelachtig worden, eene plaats geeft, en waardoor men het bloote zwaard als met eene schede bedekt. Neen, het valt zoo gemakkelijk niet, dit zwaard alleen aantevatten, als het wapen des Geestes, en daarmee alléén de oorlogen des Heeren te voeren. Daarvoor mogen onze tapijten wel zoo los liggen, als die van Luther, gelijk Dr. Kohlbrügge (in zijne aantekeningen op bladz. 16) van dezen hervormer zoo juist heeft gezegd. Eer en voordeel is er niet bij te behalen, wel allerlei miskenningen, misduidingen, kwellingen en bedreigingen, niet alleen van onze doodvijanden, satan, zonde en wereld, maar ook meer dan eens van onze vrienden, en men dient wel, evenals deze man Gods, niemand te vreezen, dan God alleen. Het heil echter is des Heeren en de uitkomst is zeker. Dat de gemeente en hare leiders ook in onze dagen dit verlaten pad eens weder konden en mochten inslaan, dat zij niets anders wilden weten, hooren en prediken, dan Christus en Dien gekruisigd, den Joden wel eene ergernis, den Grieken wel eene dwaasheid, maar hun, die gelooven, beide Joden en Grieken, de kracht Gods en de wijsheid Gods tot zaligheid. Waarlijk het kerkherstel zou zich zooverre niet laten zoeken, want in Christus Jesus, als de „Heere onze gerechtigheid”, is leven, gezondmaking en krachten. Noch Hij is veranderd, noch God de Vader, noch de Geest des Heeren Heeren, – Hij is de oude en dezelfde God, die Zijn Woord houdt van geslacht tot geslacht, en daarom ook ons laat toeroepen: „Alzoo zegt de Heere, uw Verlosser, en die u geformeerd heeft van den buik af: Ik ben de Heere, die alles doet, die den hemel uitbreidt, Ik alleen, en die de aarde uitspant door Mij zelven. Die de teekenen der leugendichters vernietigt, en de waarzeggers dol maakt, die de wijzen-achterwaarts doet keeren, en die hunne wetenschap verdwaaft, Die het woord Zijns Knechts bevestigt, en den raad Zijner boden volbrengt; die tot Jerusalem zegt: Gij zult bewoond worden; en tot de steden van Juda: Gij zult herbouwd worden, en Ik zal hare verwoeste plaatsen oprichten. Die tot de diepte zegt: Verdroog, en uwe rivieren zal Ik verdroogen. Die van Cores zegt: Hij is Mijn herder, en hij zal al Mijn welgevallen volbrengen: zeggende ook tot Jerusalem: Word gebouwd; en tot den tempel: Word gegrond” (Jes. XLIV: 24-28) – en: „Ik heb gezworen bij Mij zelven, er is een woord der gerechtigheid uit Mijnen mond gegaan, en het zal niet wederkeeren, dat Mij alle knie zal gebogen worden, alle tong Mij zal zweren. Men zal van Mij zeggen: Gewisselijk inden Heere zijn gerechtigheden en sterkte tot Hem zal men komen, maar zij zullen be-

schaamd worden allen, die tegen Hem ontstoken zijn. Maar in den Heere zullen gerechtvaardigd worden en zich beroemen, het gansche zaad van Israël.” (Jes. XLV: 23-26).

Dat ook dit boekje, bij eene gelegenheid als deze ten derde male in herinnering gebracht, nog dienen moge tot aangrijping van die ontferming, waarin ons geschonken is en dagelijks nog wordt toegevoegd al hetgeen wij tot het leven en de godzaligheid noodig hebben, opdat de ellendigen des lands zich verheugen mogen in het heil des Heeren, – is de wensch en de bede van ons hart.

AMSTERDAM:
November 1883.

H. A. J. LÜTGE.
V. D. M.

VOORREDE VAN DEN VERTALER.

Het oogmerk, waarmede ik dit werkje¹ vertaald uitgeef, is, om voor anderen nuttig te zijn en zoo eenige blijdschap te hebben in mijne verdrukking. Bij het gewenschte vragen van velen naar de oude paden; bij de almachtige hoewel verborgene werking des Geestes op de harten van zeer velen; bij het zoeken en tasten in den blinde naar waarheid; bij den honger naar het brood des levens, welke zich menigvuldig openbaart; bij den angst en de verslagenheid van bijna de meesten in den lande, bevende wegens de geruchten van oorlog, waarmede wij bedreigd en overvallen worden, kan het wel niet ongepast voorkomen, den bekommerden des lands den krachtigsten steun en toevlucht aan te wijzen, om in den klimmenden nood in waarachtige veiligheid te mogen verkeereren. In wien is, die anders, dan in den Zone Gods, *Jesus Christus*, onzen Heere, Wien Jesaja, den Man noemt, die *zijn zal als eene verberging tegen den wind, en een schuilplaats tegen den vloed* (Cap. XXXII: 2). – Kan men roemen: in den Heere hebben wij gerechtigheid en sterkte? dan mag men er ook bijvoegen; de Heere der heirscharen is met ons; de God Jakobs ons een hoog Vertrek (Psalm XLVI: 8). Waarin zou ik mij meer verblijden, dan daarin, dat onze vaderlandsche Christenen opmerkzaam worden gemaakt, om zich met Jakob te sterken in den Heere, hunnen God; die Satan, wereld en zonde heeft overwonnen, die hen met lijf en ziel gekocht heeft met Zijn dierbaar bloed; die als de Getrouwe voor hen zorgen zal, naar Zijne belofte, ook als de uitwendige middelen tot lichaams- onderhoud hun geheel mochten ontvallen; die hunne tranen telt, en na zware beproevingen, deze heerlijke uitkomst zal geven, zoodat zij Hem zullen danken voor Zijne duistere voorzienigheden. Wat zou mij meer tot vreugde zijn, dan dat verslagenen en verbrokenen van hart, uitroepende, wat zij moeten doen om zalig te worden, in het Woord Gods, *Christus*, hunne gerechtigheid, waarnaar zij alleen verlangen, mochten erkennen, daartoe opgewekt door het lezen van dit werkje; en dat voorts alle ongeduldigen, die op den Heere niet wachten kunnen, worden opgewekt om in hunne binnenkamer te gaan, om zich daar intewikkelen in de gerechtigheid van *Christus*, en om Hem de zaak van kerk en land in handen te stellen, die voor Zijn Woord en kerk en volk, ook in ons land, wel zorgen zal. Wat zou mij, en een iegelijk, die het met „Kerk, Oranje en Vaderland” wel meent, met hooger vreugde overstorten, dan te vernemen, dat de hooge regeering, de voorgangers in kerk en staat, met Neêrlands volk, als een eenig man, zich opmaakten om voor het aangezicht Gods, aan Wien het alléén staat, om Oud-Holland te behouden of te laten vergaan, in de schuld te vallen, en zich zelve aanteklagen, niet zoozeer wegens uitwendige goddeloosheden en zonden des lands, neen, maar vooral wegens hunne lichtzinnige en onbedachtzame verwerping van *Christus* en Zijne gerechtigheid, en wegens het te kort doen aan de vrije genade Gods, waarin onze vadersen juichten. Het is de gerechtigheid van *Christus* en Zijne sterkte, in den geloove aangegrepen die alléén land en kerk behouden kan, en bovendien een bovenden moed geeft van de gerechtigheid onzer zaak, en ons alléén de overwinning kan verschaffen over alle vijanden. Zagen de kerkhervormers de heerlijkste vruchten op de prediking der gerechtigheid van *Christus*; zagen onze vadersen zich daardoor ook met uitwendige zegeningen als overstort, zoodat de schatten der wereld hun toevloeiden; ondervonden zij, om den Naam des Heeren, dien zij aanriepen, dat God zelf voor hen streed, en in den hoogsten nood niet beschaamd liet uitkomen, die op Hem betrouwden: ook wij, hoe diep gezonken, mogen op Zijne ontferming rekenen, als het Hem behagen zal ons oogen te geven, om geloovig op de *Banier* te zien, werwaarts alle volken zullen toevloeien. Dat de Almachtige ons daartoe Zijn Heili-

1 Openbaar gemaakt in Elberfeld, bij gelegenheid van het jongste eeuwfeest der Kerkhervorming.

gen Geest verleene, en de genade der gebeden om Zijn heil over ons vermeerdere, is steeds de zucht en hartewensch van den

UTRECHT,
12 November 1832.

VERTALER.

JEHOVA TSIDKENU:

DE HEERE, ONZE GERECHTIGHEID!

DE GELOOFS- EN STRIJDKRACHT DER KERKHERVORMERS.

„En dit zal Zijn Naam zijn, waarmede men Hem zal noemen: De Heere onze Gerechtigheid”.

JEREM. XXIII: 6.

„Disce Christum et hunc crucifixum, disce ei cantare: tu, Domine Jesu, es justitia mea, ego autem sum peccatum tuum”.

LUTHERUS.

„Hoe zijt gij rechtvaardig voor God?

„Alleen door een oprecht geloof in Jesus Christus; alzoo, dat al is het, dat mij mijne consciëntie beklaagt, dat ik tegen al de geboden Gods zwaarlijk gezondigd, en derzelver geen gehouden heb, en nog steeds tot alle boosheid geneigd ben: nochtans God, zonder eenige mijner verdiensten, uit loutere genade, mij de volkomene genoegdoening, gerechtigheid en heiligheid Christi schenkt en toerekent, evenals had ik nooit zonde gehad, noch gedaan, ja als had ik ook al de gehoorzaamheid volbracht, die Christus voor mij volbracht heeft, zooverre ik zulk eene weldaad met een geloovig hart aanneem”.

Rom. III: 28. III: 10. VII: 15. III: 24. 2 Cor. V: 21. Rom. X: 10.

Heidelb. Catechismus, XXIII• Zondagsafdeeling.

Wat was in het geheele werk der Reformatie het eigenlijk middenpunt, waarom zich alles be-woog?² Wat was bij LUTHER,³ in de leer zoowel, die hij voordroeg, als in zijn leven, de ziel en drijf-veer van al zijne gedachten en werkzaamheden? Op deze vragen doet het antwoord zich als van zelf op: het was diezelfde leer, die wij zijn grooten voorganger Paulus als de banier en zegevaan voor Is-raël en voor de Heidenen zien dragen, het woord namelijk, *dat de mensch gerechtvaardigd wordt voor God, niet uit de werken, maar door het geloof alléén* (Rom. III)⁴. Luther betuigt zelf, dat het bekend warden met de gerechtigheid, die God het geloove toerekent, hem de ingang werd in het Koninkrijk Gods. – „Ik had in waarheid” – zegt Luther hierover – „eene hartelijke begeerte en lust den brief van den H. Paulus aan de Romeinen eigenlijk te verstaan, en tot dusverre was mij niets in den weg geweest, dan alleen het eenige woordje: gerechtigheid Gods (justitia Dei), in het eerste Hoofdstuk, waar Paulus zegt: De gerechtigheid (of rechtvaardigheid) Gods wordt in het Evangelie

2 Vele vragen doet men thans elkander in de theologische studiën, zelden krijgt men voldoende antwoord, en als men sterker aanhoudt, in het geheel geen antwoord, en wil men niet onbescheiden en verontrustend heeten, men late zich wegzenden met een: „wie zal bij zoo veel wrijving van opiniën stijf en strak zeggen waar het hem zit, wij hebben te eten, of moeten aan den kost zien te komen; laat ons met den stroom medevaren, dan zullen wij er wel komen”. In-tusschen moet menigeen belijden, dat hij in zijne jeugd meer overtuiging had dan sedert hij theologant werd. – Maar wie zal de oude folianten uit het stof ophalen? En is het niet evenzoo gevaarlijk van de heerschende denkwij-ze te verschillen, als het vóór drie eeuwen gevaarlijk was, een goed physicus of sterrekundige te zijn, omdat men daardoor gevaar liep als een heksenmeester verbrand te worden? Maar evenwel, er zijn zoovele menschen, en zij nemen al toe, hoe meer men hen zoekt tegentegaan, die zich al aan het oude houden, en de meesten hunner hebben geene folianten gelezen, en zij storen zich niet aan allerlei benamingen, waarmede men hen verdacht maakt. Som-migen hebben het hevig op die menschen geladen, andere houden hen voor beklagenswaardige vrome zielen. – Bei-den, die beklagen en beklaagd worden, roemen bijbel, Luther, Calvijn en de Geloofsbelijdenissen, en evenwel een verschil, als van water en vuur? – Wat is er van de verlichting, van de gezonde uitlegkunde, van het meer en meer vereenvoudigde Evangelie? Waartoe vraagt men nog: wat hebben Christus en Zijne Apostelen toch eigenlijk ge-leerd? Zou men het dan nu, bij zooveel voortgang in alles, nog niet recht weten? Hoe komt het dat zij, die het er voor houden den steen der wijzen gevonden te hebben, met alle *exegese* en *kritiek* zoo klagen over duisterheid van vele Bijbelplaatsen, die een gemoedelijk dorpspredikant zich zoo duidelijk ziet ontvouwen door een eenvoudigen braven landman? – Hoe is men veelal zoo diplomatisch, zoo inconsequent in zijne Schriftverklaringen, zoo zwij-gende op punten, waar elkeen bondig en duidelijk betoog verwachtte? Hoe komt het, dat men zoo vaak opgeeft wat een ander schrijft, zoo zelden wat men zelf denkt? Wat is toch het juiste midden, waar men zooveel mede opheeft? Wat zal ik gelooven? Wat is er van het vrije onderzoek der Schrift?

Wil men een voldoende antwoord op deze, en duizend andere vragen, die onze sceptische dagen zoo veelvuldig opgaven, men zal in zeer veel terecht gebracht worden, als men, de kerkgeschiedenis nagaande, op de vraag komt, waarmede onze schrijver begint: „Wat was in het geheele werk der reformatie het eigenlijk middenpunt, waarom zich alles bewoog?” – Hoedat? Omdat men, bij eene gemoedelijke beschouwing, van zelf tot de gevolgtrekking ge-leid wordt, dat men eene geheel andere leer vindt, dan de tegenwoordig algemeen voor waar gehouden; dat men zich niet moet beroemen op namen, waarvan men de zaken niet heeft, en dat men terugkeeren moet tot die beginse-len, welke tegen het ongelooft en bijgeloof alleen van kracht bevonden zijn, zoo men zijn werk niet eens wil zien verstoren, gelijk Tetzels aflaatskraam.

3 In onze dagen heeft men veel met Luther op, als kerkhervormer. Het meest om de uitwendige voordeelen. Ook Cal-vijn begint zijne oude eer, als zoodanig, weder te krijgen. Gelukkig het land, waar men niet geheel ondankbaar en willens de oogen sluitende voor het licht, hetwelk die groote mannen ontstaken, ook eindelijk eens begint te vragen: „Wat heeft Luther, wat Calvijn toch eigenlijk geleerd? Waarom was Luther bij de godgeleerden van zijn tijd zoo miskend? Waarom houdt men thans *Calvinist*, *Mysticus* en *Dweeper* voor benamingen van dezelfde beteekenis?” Men zie uit eigene oogen, en denke aan Matth. XXIII: 29-33.

4 Dit „alleen” vindt men bij Paulus letterlijk niet, maar Luther hield het er voor, dat Paulus dit bedoeld heeft. Er zijn tijden, waarin de woorden veel van het los kruid hebben, dan dient er een kogel op, als men wat treffen wil. De na-denkende lezer zal dadelijk zijn systeem doorloopen, ergert hem dit „alleen” niet, dan gelieve hij op eene tweede stelling te letten, op welke Luther even onwrikbaar stond, en die men op elk ander blad zijner schriften vindt; zij is deze: „De goddelooze naam *vrije wil*, en al wat door leering daarvan voortgebracht is, moet geheel verworpen wor-den, en is niet toetelaten, alsof dezelve door eenig goed gebruik, of door eenige uitlegging, zou kunnen geleden worden. Zij is de slimste vijand van de gerechtigheid van Christus, en van des menschen zaligheid”. Die voorgeven dat Luther hierin Augustinus napraat, verraden eene oppervlakkige en bekrompene kennis van de geschiedenis der Kerkhervorming, en bekennen, uit kracht van tegenstelling, dat zij napraters moeten zijn van Pelagius.

geopenbaard. Dit woord, Gods gerechtigheid, was ik zeer vijandig, en ik was, volgens het gebruik en de gewoonte van alle Leeraars, niet anders onderricht en onderwezen, dan dat ik hetzelfde wijsgeerig van zulk eene gerechtigheid verstaan moest, volgens welke God op Zich zelve rechtvaardig is, recht doet en werkt, en alle zondaars en onrechtvaardigen straft, welke gerechtigheid men toch de wezenlijke (formalem) of dadelijke (activam) gerechtigheid noemt. Nu was het met mij juist zoo gesteld, dat, alhoewel ik als een heilige en onberispelijke monnik leefde, ik mij toch bevond een groot zondaar te zijn; ik had daarbij een angstig en onrustig geweten, en vertrouwde er mij niet op, dat ik met mijne genoegdoening en verdiensten God zou verzoenen; derhalve had ik dezen rechtvaardigen en toornigen God, die de zondaars straft, in het geheel niet lief, maar ik haatte Hem, en (zoo dit geene godslastering, geweest is of voor zoodanig moet ge houden worden), ik was heimelijk en in vollen ernst toornig (en vergramd) op God. – Ik hield desnietteenstaande met meer nadenken bij den lieven Paulus aan⁵, zoekende wat hij toch op die plaats (Rom. I: 17) mocht bedoelen, en ik had er een hartelijken dorst en hartelijke begeerte naar, dit te weten. Met zulke gedachten was ik dag en nacht bezig, totdat ik door Gods genade bemerkte, hoe de woorden samenhangen, te weten dus: De gerechtigheid Gods wordt in het Evangelie geopenbaard, gelijk geschreven staat: „De rechtvaardige zal uit den geloove leven”. Hieruit heb ik deze gerechtigheid Gods, in welke de rechtvaardige door Gods genade en gaven alleen uit den geloove leeft, leeren verstaan, en bemerkt, dat de meening des Apostels deze is: In het Evangelie wordt de gerechtigheid geopenbaard,⁶ die voor God geldt, in welke God ons uit genade en loutere barmhartigheid door het geloof rechtvaardigt; welke gerechtigheid men in het latijn justitiam passivam noemt, gelijk geschreven staat: De rechtvaardige leeft zijns geloofs. *Hier gevoelde ik plotseling, dat ik geheel nieuw geboren was, en nu eensklaps eene wijd opengeslagene deur, om in het Paradijs zelve integaan, gevonden had; nu kwam mij ook de lieve Heilige Schrift geheel anders voor, dan te voren geschied was, ik liep derhalve aanstonds den geheelen Bijbel door en verzamelde ook op andere woorden, naar dezen regel, derzelve geheele uitlegging bijeen. Zóó zag ik het in, dat Gods werk dit heet, hetwelk God zelf in ons werkt, en zoo is het ook met de overigen: Gods heil, Gods heerlijkheid, en dergelijke⁷. Gelijk ik nu te voren dit woordje „Gods gerechtigheid” met vollen ernst haatte, zoo begon ik nu daarentegen hetzelfde, als mijn allerliefst en troostrijkst woord, dierbaar en hoog te achten⁸, en was mij die plaats bij den H. Paulus, in waarheid, de rechte poort van het Paradijs”.*

Van dat tijdstip af zien wij, hoe Luther jubelt in de gerechtigheid, welke God geeft, en hoe hij dezelve aan allen aanprijst. „Ik zou gaarne willen weten” – schrijft Luther den 7^{en} April 1516 aan den Augustijner monnik Georg Spenlein – „hoe het met uwe ziel staat, en of gij, eindelijk eens der eigene gerechtigheid moede, u in de gerechtigheid van Christus wilt verkwikken, en u aan dezelve toe vertrouwen. Want tegenwoordig worden er velen tot vermetelheid gebracht, die het meest, die met alle geweld rechtvaardigen vroom willen zijn, terwijl zij niets weten van die gerechtigheid, welke voor God geldt, en welke ons in Christus zoo rijkelijk en om niet gegeven is; maar zij zoeken veelmeer bij zich zelve zoolang het goede uittewerken, totdat zij, met hunne deugden en verdiensten

5 Luther zegt, dat hij bij *den lieven Paulus heeft aangehouden*. Hij zegt niet: *bij den rechtsgeleerden Tertullianus*.

6 Vergelijk hierbij Rom. III: 25, 26. 2 Corinth. V: 21. Met vrucht zal men hierover lezen: *Einige Predigten über die Evangelische Lehre von der Rechtfertigung*, von Gottfried Daniël Krummacher. Elberfeld 1831. Doch men leert het niet uit Commentaren verstaan, maar op de knieën. Zoo leerden Luther en Calvijn het ook.

7 Luther wil zeggen: Dit beteekent niet, dat ik mij zelve help met de hulpe Gods, en Hem dan voor Zijne hulp dank en eere geef; maar dat de Almachtige God mij, die zijne volslagene machteloosheid om zich zelve te helpen ootmoedig voor Hem belijdt, Zijn heil laat zien.

8 Trouwens dit kan niet anders, als men geleerd heeft, dat men tot zijne zaligheid niets, zelfs geen zucht of traan, kan, noch mag, noch moet toebrengen; dat men tot dezelve niets behoeft te doen; dat Christus alles voor ons gedaan en geleden heeft, en Hij alleen een God van volkomene zaligheid is. Zie Rom. IV: 6. Cap. VI: 10. Psalm LXVIII: 21.

opgeschikt⁹, het zullen durven wagen voor God te verschijnen, hetwelk toch geheel onmogelijk is. Toen gij bij ons waart, hield deze gedachte of liever dwaling u nog verstrikt, mij evenzoo; ja ook thans nog strijd ik tegen dezelve en ben haar nog niet volkomen meester. – Daarom, mijn lieve broeder! leer Christus erkennen, en wel den Gekruisigde; leer aan u zelve wanhopen, en zing Hem zulk een lied: „Heere Jesus! Gij zijt mijne gerechtigheid, ik daarentegen ben Uwe zonde; Gij hebt het mijne aangenomen, wat Gij niet waart, en mij gegeven, wat ik niet was” Wacht er u voor, naar zulk eene heiligheid te streven, waarbij gij u zelve niet meer als een zondaar¹⁰ wilt doen voorkomen. Want Christus woont slechts bij zondaars. Daarom is Hij van uit den Hemel, waar Hij onder rechtvaardigen woont, nedergedaald, om ook bij zondaars te wonen. Overweeg deze Zijne liefde, en gij zult Zijn zoeten troost genieten. Want zoo wij door ons werken, door ons lijden, tot rust des gewetens komen moeten, waarom is Christus dan gestorven? Gij zult derhalve nergens anders, dan in Hem, ruste vinden, zoo gij namelijk aan u zelve en aan uwe werken geheel en al wanhoopt” – (per fiducialem desperationem tui). – „O hoe lang” – schrijft Luther den 15^{en} Februari 1518 aan Spalatijn – „heeft men de ware kennis der gerechtigheid miskend! Wat is de gerechtigheid? Zich zelve aanteklagen. Wie is gerechtvaardigd? Die zich zelve aanklaagt¹¹. Hoedat? Omdat hij het vonnis Gods voorkomt, en juist datgene verdoemt, wat God ook verdoemt, te weten zich zelve. Daardoor stemt hij in alle stukken met God in, en velt hetzelfde oordeel, hetwelk God velt, heeft denzelfden wil, als Hij, en is daarom waarachtig gerechtvaardigd. – Hebt gij nu zóó aan u zelve gewanhoopt, en dit ootmoedig voor God beleden? dan kunt gij ook van de genade des Heeren stellig verzekerd zijn¹². Wie aan de barmhartigheid Gods twijfelt, zondigt derhalve niet minder dan hij, die op zijne werken vertrouwt. Hij wil, dat wij Hem vertrouwen, maar aan ons zelve wanhopen. Zóó sidderde Job vanwege al zijne werken, en Salomo zegt: „Zalig is de mensch, die voor zich zelve altijd vreest”. Slechts voorzóóverre verricht gij goede werken, als gij de barmhartigheid Gods vertrouwt, en aan uw eigen werk wanhoopt. Dan eerst werkt gij niets meer voor uwe eigene eer, maar God werkt in u tot Zijne eer. Want daarvan wordt hier alleenlijk gesproken, dat Zijne barmhartigheid aan ons verheerlijkt worde; maar niet daarvan, dat wij vanwege onze werken ons voor God beroemen zouden. En dit is het beste, laatste en eenigste doel, waarop alles gericht zij”.

Aan Hartmuth von Kronenberg schrijft Luther in 1522: „Heb nu gezondigd, of heb welgedaan, desniettemin wees onversaagd en onverschrokken. Want gelijk wij op ons goetdoen niet pochen, evenzoo versagen wij ook niet in onze zonden. Maar wij danken God, dat ons geloof hooger is, dan goetdoen en zonde. Want de Vader der barmhartigheid gaf ons niet te gelooven in een houten, maar in een levenden Christus, die een Heere is over zonde en onschuld”. „Zie voor u toe” – zegt hij op het Evangelie van den eersten Advent – „dat gij u niet laat verwarren en van het geloof tot de werken laat brengen. Goede werken moet men doen, maar niet op deze, neen, maar op het werk van Christus moeten wij ons vertrouwen grondvesten, en zonde, dood en hel niet met onze werken aan-

9 De lezer steke hier de hand in eigen boezem, en denke aan zijne menigvuldige, altoos vrijdelde, goede voornemens. De eigengerechtigheid zit diep, het meest waar men ze niet vermoedt.

10 Die namelijk aan zich zelve en aan zijne werken, b. v. godsdienstige verrichtingen en heilige oefeningen, geheel en al wanhoopt. In Christus alléén is heil.

11 Wie zich zelve weinig aanklaagt bij God, zal veel klagen bij de menschen: maar wie zich zelve dagelijks aanklaagt bij God, zal bij de menschen Gods genade roemen, en in de genade wassen.

12 Niet om die belijdenis, maar dewijl God goddeloozen rechtvaardigt en den ootmoedigen genade geeft. Wanhoopt gij nu aan u zelve, en „wil u de overste Rechter veroordeelen, (schrijft Anselmus) zoo zegt aldus: *Heere! den dood van Jesus Christus zet ik tusschen mij en Uw oordeel* EN ANDERS VERMEET IK MIJ GEEN WERK. En zegt de Heere dan: „Gij hebt de verdoemenis verdiend”, zoo zegt: „Heere! Uwe barmhartigheid en Uwen bitteren dood voeg ik tusschen U en mij”. En zegt: „Heere Jesu Christe, Zoon des levenden Gods, ontferm U mijner door Uwen bitteren dood”. Zie deze woorden bij Wits, *Twist des Heeren met Sijnen Wyngaert*. bladz. 100. Utrecht. 1710,

tasten, maar dezelve van ons wegzenden naar onzen rechtvaardigen Heiland, naar den Koning in Zion; Die weet met zonde, dood en hel omtegaan; Hij is de Zonden-dooder, de Dood-vernieler en Helverslinder, laat aan Hem zulke zaken over, en besteed gij uwe werken aan den naaste, opdat gij daardoor een gangbaar kenmerk¹³ hebt van uw geloof in den Heiland en Zondenverdelger”.

„Wanneer ik gevoel” – zegt hij op Galat. III. – „dat de zonde mij in het geweten bijt, dan hef ik mijne oogen op en zie op de koperen slang aan het kruis, mijn lieven Heere Christus; daar vind ik dan eene andere zonde tegen mijne zonde, die mij zoo hevig aanklagen en verslinden wil. Deze andere zonde nu is Christus, mijn Heere, die voor ons tot zonde gemaakt is, ofschoon Hij van geene zonde wist, opdat wij in Hem zouden zijn gerechtigheid Gods. – Deze zonde is zoo machtig, dat zij mijne zonde verdoemt, en de zonde der geheele wereld wegraapt”.

Vooraf heeft Luther zich zeer nadrukkelijk en duidelijk over de leer der rechtvaardiging verklaard, in de beantwoording van verscheidene vragen, die Melanchthon hem, in het jaar 1536, over dit punt deed toekomen. „Het is mijn onverwikt geloof” – zegt Luther, – „dat de zin van het Evangelie en de meening der Apostelen geene andere is, dan dat wij uit genade alleen, door toerekening der gerechtigheid van Christus, voor God gerechtvaardigd worden en blijven. Deze gerechtigheid van Christus is alleen de volkomene, welke tegenover den toorn Gods, de zonde en den dood kan gesteld worden. Deze overweldigt alles, en stelt den mensch dáár als waarachtig heilig en onschuldig, zoo goed alsof er in het geheel geene zonde aan hem was, – niet als had hij die heiligheid *in zich*, neen, maar in Christus, dien het geloof aangrijpt. Want de gerechtigheid, die uit genade toegekend wordt, duldt niet, dat er zonde zij”. Men moet niet denken, dat men ja wel voornamelijk uit genade, maar toch ook mede om der werken wil gerechtvaardigd wordt, of nog veel minder, dat het geloof aan de barmhartigheid Gods datgene aanvult¹⁴, wat aan de werken en de volkomene vervulling der Wet nog mocht ontbreken, neen, bij de rechtvaardiging komen de werken volstrekt niet in aanmerking; ja wanneer zij ook in de kracht des Heiligen Geestes gevonden worden, ziet God deze evenwel niet aan, maar alleen de gerechtigheid van Christus. Zij kunnen wel niet uitblijven, waar het oprecht geloof is, zoomin als de zon zou kunnen nalaten haar schijnsel te geven; en zijn derhalve wel een kenmerk of het ware geloof aanwezig is of niet – maar zij zijn volstrekt niet datgene, waarop God bepaald heeft ons rechtvaardig te verklaren. Eer Hij de werken aanziet, ziet Hij den persoon aan, en de gehoorzaamheid van een Paulus is hem welgevallig, omdat het de gehoorzaamheid eens geloovigen is. – (Obedientia placet propter Paulum credentem, alioqui non placeret eius obedientia). – Ook is het geheel verkeerd, te denken, dat men slechts bij aanvang door het geloof gerechtvaardigd wordt, maar in het vervolg, nadat men vergiffenis van zonden en genadekrachten ontvangen heeft, om goede werken te doen, ook die werken iets mede zouden bijdragen tot de rechtvaardiging, en ons Gode aangenaam zouden maken. „Het is verkeerd” – zegt Luther, – „zóó tuschen een aanvankelijk en later geloof onderscheid te maken. De werken hebben toch alleen glans door de stralen des geloofs (opera fulgent radiis fidei), en zijn alleen aangenaam om des geloofs wille, niet omgekeerd. Indien het anders was, zouden de *nakomende* werken meer tot de rechtvaardiging bijdragen dan het geloof, dewijl zij langer (in het midden en aan het einde des levens) zouden rechtvaardigen, en zoo zou het geloof slechts in het begin rechtvaardigend zijn, maar vervolgens terugtreden en ophouden, en aan de werken den roem overlaten, en het zou op deze wijze een nietig ding worden, dat alleen aan de vergankelijkheid toebehoorde”.

13 Zie Jakobus. Cap. II: 21, 22. Vergel. Cap. I: 27.

14 Vergelijk de 61ste Vraag en Antwoord van den *Heidelb. Catechismus*.

Ook moet men op zijne hoede zijn, dat men het geloof, waaruit wij gerechtvaardigd worden, niet als een werk aanzie, dat door de Wet van God geeischt wordt, zoomin als liefde, gehoorzaamheid, kuischheid, in dien zin, dat hij, die gelooft, het gebod Gods vervult, en *omdat* hij zich in dezen *wel gedragen* heeft, gerechtvaardigd wordt. „Het geloof” – zegt Luther – „rechtvaardigt niet daarom, omdat hetzelve eene gave van den Heiligen Geest is, maar alleen vanwege deszelfs betrekking tot Christus. Met het onderzoek, vanwaar het geloof komt, welk een werk het zij, en in hoeverre het alle andere werken tebovengaat, laten wij ons thans niet in; want het geloof rechtvaardigt niet om zijns zelfs wil, of door de eene of andere heerlijkheid, die in hetzelve woont (*fides non per se aut virtute aliqua intrinseca iustificat*). Want in dat geval zou het de rechtvaardiging slechts ten deele bewerken, en de troostvolle verzekering werd weggenomen, daar het geloof nooit volkomen, maar zelfs in de heiligen nog zwak en flauw is. Wij worden derhalve door het geloof rechtvaardig verklaard, uit hoofde van de beloofde barmhartigheid, of om den wil van Christus, den Middelaar, in Wiens wonden het geloof zich verbergt, en Wiens verdienste het zich toeëigent. Deze gave, die ons om niet geschonken is (*donatum hoc donum*), maakt een nieuwen persoon, en deze nieuwe persoon verricht ook nieuwe werken; maar het is volstrekt niet omgekeerd: nieuwe werken maken geen nieuwen persoon. Tot rechtvaardiging des persoons helpen derhalve de werken voor den rechterstoel Gods niets, niettegenstaande dat dezelve den persoon tot sieraad verstrekken en geprezen worden. Zij kunnen den persoon niet rechtvaardigen. Want in Christus zijn wij allen rechtvaardig, even geliefd, en om Zijnentwil is er een welgevallen in onzen persoon, alhoewel de eene ster de andere in helderheid tebovengaat. Maar God heeft Saturnus even zoo lief als de zon en de maan.

Melanchthon, Luthers leer bevestigende, vat dit alles in één punt te zamen, in een brief aan Brentius.

„Ik zie” – zegt Melanchthon – „dat gij aangaande het geloof nog niet op den vasten grond staat. Gij zijt nog aan de denkwijze van Augustinus verkleefd¹⁵. Deze heeft dáárin wel recht, dat hij de gerechtigheid, die door het verstand wordt aangeprezen, verwerpt. Maar hij volgt menschelijke denkbeelden, als hij stelt, dat wij vanwege de vervulling der Wet, waartoe de Heilige Geest ons bekwaam maakt, gerechtvaardigd worden. Zoo meent gij ook, dat wij in zooverre door het geloof worden gerechtvaardigd, dat wij, nademaal wij door het geloof den Heiligen Geest ontvangen, nu door de vervulling der Wet, waartoe de Heilige Geest ons bekwaam maakt, rechtvaardig worden.

Zulk eene leer schrijft de rechtvaardiging aan ons wetvervullen, aan onze reinheid en volkomenheid toe. Ongetwijfeld moet vernieuwing op het geloof volgen. Maar keer uwe oogen van de vernieuwing en van de Wet geheel af, en richt dezelve alleen op de belofte en op Christus, en weet, dat wij slechts om den wille van Christus rechtvaardig, dat wil zeggen, Gode aangenaam worden en vrede voor ons geweten vinden, en geenszins om den wille van onze vernieuwing. Die vernieuwing is niet toereikend. Wij worden derhalve door het geloof alleen rechtvaardig, niet omdat het geloof de wortel (van den goeden boom) is, gelijk gij schrijft maar dewijl het Christus aangrijpt, om Wiens wille wij Gode aangenaam zijn, alle vernieuwing ter zijde stellende. Deze moet wel noodwendig volgen, maar het geweten geruststellen, dat kan zij niet. Zoo rechtvaardigt dan niet de liefde, welke de vervulling der Wet is, maar het geloof alleen; evenwel niet, omdat hetzelve eene zekere volkomenheid in ons is, maar alleen daarom, dewijl het Christus aangrijpt.

15 De hervormers hadden hun geloof niet van de kerkvaders, maar van God. Zij lieten niet na, hunne leer door de kerkvaders te bevestigen. *Maar het Woord Gods blijft in der eeuwigheid*, was Luthers leus; en daarbij moeten kerkvaders en academiën achterstaan. Dat de hervormers wel goed onderscheid wisten te maken tusschen bijbelsch en patristisch, bewijst én deze aanhaling, én wat wij lezen op bladz. 16.

Augustinus zelf vat den zin van Paulus niet, hoewel hij dien meer nabij komt dan de scholastieken. – Geloof mij, mijn lieve Brentius! er is eene groote en moeilijke strijd ontstaan over deze gerechtigheid des geloofs, en gij zult dezelve dan eerst recht verstaan, als gij uw oog geheel en al van de Wet en van de Augustiner-denkwijze over de wetvervulling afwendt, en alleen aan de belofte der genade met geheel uw hart vasthoudt.

Deze leer is de ware, zij stelt de heerlijkheid van Christus in het rechte licht, en beurt de gewetens wonderbaarlijk op. Ik heb getracht dezelve in de Apologie *geheel* blootteleggen, maar vanwege de wederpartijders en hunne valsche aanklachten ging het niet, daarvan in dezelve zóó te spreken, als ik thans met u spreek, alhoewel ik hetzelfde toen gezegd heb.

Wanneer toch zou het geweten vrede en eene veilige hope hebben, bijaldien men aannemen moest, dat men dan eerst gerechtvaardigd wordt, wanneer *de vernieuwing in ons voleind zou zijn?* Wat is dit anders dan te beweren, dat men door de Wet en niet door de genade gerechtvaardigd wordt? De rechtvaardiging aan de liefde toetescrijven, is evenzooveel, als dezelve aan de werken toetescrijven. *Ik meen hiermede de werken, die door den Heiligen Geest in ons gewerkt worden.* Het geloof rechtvaardigt, niet omdat het een werk van den Heiligen Geest in ons is, maar omdat het Christus aangrijpt, om Wiens wille wij Gode aangenaam zijn, en niet om den wil der gaven, die de Heilige Geest ons geschonken heeft. Als gij van de meening van Augustinus afziet, zult gij het verstaan. Tevens hoop ik, dat onze Apologie¹⁶ u van eenigen dienst zal zijn, hoewel ik eenigszins omzichtig in dezelve van zulke groote dingen gesproken heb, *welke men niet anders dan onder groote aanvechtingen in het geweten leert verstaan.* – Den volke moet men zonder twijfel de prediking der Wet en der boete voorhouden, evenwel kan men hetzelfde deze eigenlijke kern des Evangelies nog niet laten zien¹⁷.

Luther voegt er nog het volgende bij:

„Ik ben gewoon, mijn lieve Brentius, opdat ik deze zaak deste beter vatte, mij dezelve zóó voorstellen¹⁸, dat er in mijn hart niets van eenige de minste bekwaamheid of waardigheid is, niets wat geloof of liefde zou kunnen genaamd worden; maar dat ik in derzelder plaats Christus stel, en zeg: *dat is mijne gerechtigheid, Hij zelf is mijne bekwaamheid en waardigheid* (ipse est qualitas) en mijne *wezenlijke gerechtigheid* (formalis, zooals zij het noemen); en zoo maak ik mij geheel los van het zien op de Wet of de werken; ja zelfs Christus zie ik niet aan¹⁹, voorzoover Hij een Leeraar of zulk een is, die gaven uitdeelt. *Hij zelf is mijne gave*, en in Hem en met Hem heb ik ook Zijne leer, gelijk ook al het andere, zooals Hij zelf zegt: *Ik ben de weg, en de waarheid en het leven.* Hij zegt niet: Ik wijs u den weg aan, Ik toon u de waarheid, Ik geef u het leven, al stond Hij buiten mij, en als werkte Hij zulks in mij; neen, *Hij zelf moet in mij zijn, blijven, leven, met mij spreken. Wij moeten, in Hem,*

16 Men vindt dezelve, onder anderen, vooraan in het *Concordia-boek*, uitgegeven door Zacharias Decius. Mocht deze apologie haast in veler handen komen, men schiepte de *Luthersche Neologie* weder in naar *Göttingen*.

17 Niet alsof Melanchthon ze *heimelijk* wilde invoeren; maar hij meende, dat er nog geene verslagen gemoederen genoeg waren; trouwens water voor dorstenden, troost voor troosteloozen. Onvoorzichtigheid in de zake Gods doet veel kwaad, angstige omzichtigheid in dezelve smeedt kluisters voor de vrijheid van een Christen. Zij meent dat zij het besturen moet. – Overmoed slaat er met het zwaard in, maar heeft de handen slap, waar de kans verloren schijnt. Het geloof wacht 40 jaren, als de Heere wil, en is toch altoos marschvaardig: heden beeft het op het geritsel van een blad, en morgen houdt het den machtigsten koning of kerkvoogd, die Christus vijandig is, voor een stoppel, en breekt dien als met eene kinderhand. Al naardat God het geeft.

18 Dit wil zeggen: mij dezelve zóó te verbeelden. *Bewijs?* – Luther's verklaring van den Brief van Paulus aan de Galaten.

19 Vergelijk 2 Cor. V: 16.

dus heet het in den brief aan de Corinthiërs, *de gerechtigheid Gods* zijn; niet in de liefde of in de gaven”.

Maar wat meenden toch de Kerkhervormers, vooral Luther en Melanchthon met de gerechtigheid des geloofs? – Dit dient waarlijk wel wat breder en omslachtiger ontwikkeld te worden, omdat er zelfs onder hen, die de Openbaring gelooven, nog een opmerkelijk misverstand omtrent deze hoofd-leer heerscht; ja zelfs onder de nieuwere en nieuwste schrijvers, die de Evangelische waarheid verdedigen, wellicht weinigen gevonden worden, die deze troostrijke leer, dit eigenlijke Evangelie van het Evangelie recht begrepen, en opnieuw naar waarheid voorgesteld hebben. Een zeer beroemd Godgeleerde, wien de Heere veel genade en licht heeft geschonken, dien wij echter hier niet noemen willen, heeft nog onlangs in zeker geschrift de stelling geopperd, dat het verschil der Augsburgsche Confessie met die van het Concilie van Trente, ten opzichte van dit punt, slechts in een woordenstrijd bestaat. Hoe geheel anders Luther over de zaak dacht, kan behalve uit het bovenstaande, nader blijken uit een brief, dien hij den 26^{en} Augustus 1530 aan Brentius schreef: „Boven alles” – schrijft hij – „waardeer en bemin ik in u dit geschenk van God, dat gij de gerechtigheid door het geloof zoo getrouw en zuiver in al uwe schriften predikt. Deze leer is de hoofdsom en de hoeksteen; door haar alleen wordt de Kerk geteeld, gevoed, opgebouwd, bewaard, verdedigd, zoodat zonder haar de Kerk geen oogenblik kan bestaan, gelijk gij weet. Niemand kan in de Kerk recht leeren²⁰, noch de tegenpartij met goed gevolg weerstand bieden, die zich aan dit leerstuk, of, zooals Paulus het noemt, aan deze heilzame leer niet houdt. Ik heb er mij daarom dikwijls, en niet zonder gemelijkheid over verwonderd, hoe men Hieronymus en Origenes²¹ als de grootste leeraars der Kerk na den tijd der Apostelen heeft kunnen aanzien, daar men toch bij beide leeraars geene drie regels vinden kan, welke de gerechtigheid door het geloof leeren, en men met al hunne schriften moeilijk iemand tot een Christen maken kan. Zij spelen slechts met allegoriën, of laten zich door de staatsie en pracht der werken verblinden”.

„Ik werd ook door allerlei leeringen omgedreven, totdat de genade Gods mij in de haven bracht, en op deze onbewegelijke rots – de leer van de rechtvaardiging door het geloof – vaststelde; zoodat ik nu voorzeker weet, wat ik te onderwijzen en te leeren heb, en wat ik bezit, terwijl ik niet meer omgedreven wordt. Daarom bid ik u, volhard er in, dat gij met allen nadruk, op allerlei wijze en aan alle plaatsen deze gerechtigheid des geloofs verkondigt; – ja al was het ook tot vervelens toe (usque

20 O dit neme een iegelijk ter harte, die de heilige bediening waarneemt, en rij niet langer gramstorig op die eenvoudigen en oprechten, die hunnen predikanten zoo dikwerf hetzelfde gezegd hebben, wat Luther hier zegt. In gemeede, doe als predikant uw best, zooveel als krachten en gezondheid maar immer toelaten. Predikt gij deze gerechtigheid den volke niet, het nageslacht, ja reeds de hernieuwde jeugd in den lande, zet u op dezelfde lijn met de monniken en prediker, van de midden-eeuwen. – Maar Luther „vreesde God, en anders niemand”. – En „wat zal ik,” zeide hij „mijne booze vrienden antwoorden, die mij met allerlei bedreigingen kwellen: wie arm is, vreest niets, want hij heeft niets te verliezen; stond ik vroeger in een goed gerucht en had ik eere, hij doe dezelve te niet gaan zonder ophouden, die daarmede een begin gemaakt heeft, en benemen rij mij door list of geweld het leven – zij helpen mij des te eerder den hemel in”. Zoo los lagen Luthers tapijten.

21 Milner velt een niet gunstiger oordeel over hen, echter haalt hij twee plaatsen van Origenes aan, die opmerking verdienen. Op de woorden: „wij besluiten dan, dat de mensch door het geloof gerechtvaardigd wordt, zonder de werken der wet”, zegt Origenes: „De rechtvaardiging door het geloof alléén is genoegzaam, zoodat hij, die gelooft, gerechtvaardigd wordt, schoon er geen goed werk door hem verricht is”, en waar hij van den moordenaar aan het kruis spreekt, zegt hij van denzelfden: „dat hij door het geloof, zonder de werken der wet, gerechtvaardigd is geworden; want de Heer had niet eerst gevraagd, wat hij gedaan had, ook niet wat hij doen zou; (zooals men den stervenden nog goede voornemens afvraagt, zoo zij nog mochten gespaard blijven).” Zie Milner, *Geschiedenis der Kerk van Christus*, II, pag. 281. IV, pag. 261-277, Amsterdam, 1835.

ad fastidium), want de geheele wereld is toch buitendien met dezulken opgevuld, die al schrijven, prediken, drukken laten, zonder deze leer aanteroeren. Vele vervolgen haar, de meesten (zoo zij haar geen verder nadeel toebrengen) verdonkeren en mismaken haar. Trouwens dit is geen wonder. Want zij alleen is de verzen van het Vrouwezaad, hetwelk der slang den kop vertreedt”.

„Verstaan wij dit leerstuk recht en rein” – zegt Luther op eene andere plaats, waar hij van de rechtvaardiging spreekt, – „dan zien wij de ware hemelsche zon; verliezen wij daarentegen dezelve, dan hebben wij ook niets anders dan enkel helsche duisternis”.

Als men al deze getuigenissen beziet, kan het aan geen twijfel meer onderworpen worden, dat de leer van de rechtvaardiging door het geloof de hoofdsom was van het getuigenis, hetwelk Luther aflegde, ja de kern zijner leer en zijner belijdenis. Uit hetgeen wij verder beschouwen, zal het blijkbaar worden, *hoe juist deze leer Luther in den kampstrijd tegen het pausdom wikkelde, en hem in dezen strijd volharding gaf en de zege verschafte.*

De euvelmoed van Tetzal en van de andere aflatkramers, die den hemel en de zaligheid veilboden voor armzalig menschen werk, ja zelfs voor geld verkoopen wilden, – dreef Luther naar buiten; hij toch had in den langdurigen en moeilijken strijd onder de wet geleerd, dat niet eens menschen werk, noch verdienste, de hel, den dood, en wet en zonde overwinnen kan, dat daardoor geen geweten wordt gerustgesteld; hij had vervolgens de dierbare ondervinding gehad, dat wij om niet, uit genade, door de verlossing, die door Jesus Christus geschied is, rechtvaardig en zalig worden. Hij kon niet zwijgen; was er dan geen ander in zijn tijd, hij wist het bij eigene ondervinding, dat het dierbaarste heiligdom in de Kerk door de leeringen van Tetzal werd geschonden, en dat men den menschen den grootsten en eenig waren troost ontroofte en hen in den afgrond van vertwijfeling nederstort, als men hun het Evangelie en de genade van Christus uit het gezicht goochelt, en hen op menschelijke werken, penitentiën en genoegdoeningen wijst.

Over de aanleiding tot dien strijd schrijft Luther aan Staupitz dus: „hij herinnerde het zich, hoe een gezegde van Staupitz hem eens zoo krachtig vertroost had, dat namelijk de ware boete uit de liefde tot de gerechtigheid en tot God ontspruiten moet. Vroeger had het woord boete hem bitter gesmaakt, omdat hij daarbij slechts aan genoegdoen, en wedergoedmaken” gedacht had; maar van het oogenblik af, waarin hij erkend had, dat boete zinsverandering is – dat het zulk een inzien en erkennen van zijne zonde en ellende is, met welke eene verandering van den zin en liefde tot God is verbonden, was hem dan ook geen woord in de Schrift zoeter voorgekomen, dan het woord boete. Toen hij nu juist met deze gedachten bezig werd gehouden, dat boete beteekent: zich tot de liefde Gods te wenden, de genade Gods beginnen te erkennen, toen had men eensklaps van „Toelatingen” en „Aflaten” de trompet beginnen optesteken, de ware leer van de boete geheel en al laten liggen, en slechts den aflat aangeprezen. – „Derhalve nam ik mij voor” – zegt Luther verder – „die prediking op eene bescheidene wijze tegentespreken. *Dit is de oorzaak*, dat ik nu, helaas! op het groote tooneel verschijnen moet; ik, die veel liever in een hoek verborgen was gebleven (qui semper anguli amator fui), en met meer vermaak een plaatsje zou gekozen hebben, vanwaar ik het heerlijk schouwspel der groote vernuften onzer eeuw had kunnen aanzien, dan dat ik van anderen zou gezien en opgemerkt worden”.

Het was deze leer „van de rechtvaardiging door het geloof”, die Luther niet toeliet het veld te verlaten, toen Cajetan bij hem op herroeping²² aandrong. Bereidwillig was Luther in dien tijd teruggetreden, indien Cajetan niet geëischt had, dat hij juist die leer als eene dwaling zou herroepen,

22 „Ongetwijfeld” – zeide Luther eens – „was alles in vrede bijgelegd geworden, als ik maar deze zes letters op het papier had gezet: REVOCO. d. i. *ik herroep*”.

waarvan hij de kracht zoozeer aan zijn hart had ondervonden, en die in zijne oogen de kostbare parel was, voor welke men alles moest vaarwel zeggen. – Luthers leer: „dat niemand gerechtvaardigd kan worden, dan door het geloof, en dat men er van verzekerd moet zijn, dat men gerechtvaardigd is”, was voor Cajetan eene geheel nieuwe en dwalende leer, evenals het door Luther beweerde, dat niemand waardig tot het Sacrament kan gaan, wien het geloof aan de genade Gods ontbreekt.

Het was geenszins het streven om slechts voor het uiterlijke ontslagen te zijn van lastige menschengeboden²³ – niet de vleeschelijke ijver²⁴, niet de overmoed van een mensch, prat op het licht van zijn verstand en op de kracht van zijn wil, niets van dit alles, gelijk velen meenen, wikkelde Luther in den zwaren strijd. Neen, het was de ijver Gods voor het dierbaarste heiligdom van het Evangelie, voor de leer der rechtvaardiging uit het geloof, waarover hem, na hevige worstelingen, zulk een heerlijk licht was opgegaan, waardoor hij tot den strijd geleid werd; en juist het afzien van alle menschelijke wijsheid en kracht, waarvan men dan alleen afziet, als Christus onze gerechtigheid is geworden, gaf alleen hem moed en kracht tot den moeilijken kampstrijd, toen hij, een arme monnik, zich tegen de macht van den paus verhief. – Bijna alle andere leerbegrippen van het pausdom, b. v. de opperhoofdigheid van den paus, de aanroeping der heiligen, het mis-offer, de zeven sacramenten, het vagevuur, liet hij in het begin onaangeroerd. Slechts daardoor, dat hij het licht, hem over dat ééne geloofstuk opgegaan, getrouwelijk volgde, werd hij de overige afwijkingen der roomsche leer van het Woord Gods gewaar.

De buitengewone domheid der monniken, der doctoren in de godgeleerdheid, der cardinalen en van den paus zelve, ten opzichte van dit ééne geloofspunt, maakte hem het eerst de naaktheid van den paus zichtbaar, en deed het hem klaar worden, dat een zoodanige allesbehalve een onfeilbaar uitlegger van het Woord Gods kon zijn, die zelfs met de hoofden grondleer van dit Woord onbekend was, ja dezelve vervolgde, daar hij van hem vorderde, dat hij dezelve herriep. – Bij dit heiligdom, de leer der rechtvaardiging uit genade, kon het Dagens-beeld niet langdurig staande blijven; alles, wat er in het pausdom van andere middelaars en heiligen, die ons, gelijk men vermeent, genade zouden kunnen verwerven of mededeelen, en wat er van andere werken, boetedoeningen en mis-offer geleerd wordt, moest weldra in deszelfs nietigheid voor de oogen van hem blootliggen, die aan zijne vrienden den raad kon geven: Leer het liedeken zingen: Gij, Heere Jesus, zijt mijne gerechtigheid, en ik Uwe zonde. De *eenige* Middelaar met Zijne *eenige* offerande, recht erkend, verdraagt geene andere offeranden naast Zich. Het volkomen Offer, hetwelk in eeuwigheid volmaakt heeft degenen die geheiligd worden, dooft ook de vlam van het vagevuur uit. Die leer, welke Luther reeds in het gesprek en in de schriftelijke onderhandelingen met Cajetan zoo nadrukkelijk beweerde, „dat het noodwendig is, dat men met een bepaald vertrouwen geloove dat men gerechtvaardigd wordt, en

23 Zoo gingen er vroeger in ons land velen uit het pausdom over tot de gereformeerde religie, en kenmerkten zich vervolgens door den naam van *remonstranten*. Het schrijven tegen de *roomschen* had in onze dagen meestal geen anderen grond.

24 Deze heeft het gemeenlijk alleen op de misbruiken in de Kerk geladen, en gaat schielijk gepaard met persoonlijken haat. Gehechtheid en orthodoxie, is nog geene liefde tot Christus en zijn naasten; de laatste vloeit voort uit een verslagen en verootmoedigd hart, en uit eene betrekking tot God, en liefde voor de eer van Zijn ganschen Naam, waarvan zich de wereldling geen denkbeeld kan vormen. De Apostel Johannes, die de meeste liefde voor Jesus had, was daardoor de onverdraagzaamste ten opzichte der logenpredikers. De vleeschelijke ijver zal alles tegelijk aantasten, maar zinkt onder den last. De geestelijke ijver brengt in eenvoudigheid een lastbrief aan van den oppersten Koning, op Zijn bevel en gaat weder naar het hof; de gevolgen laat hij aan den Koning over. Wie liefde tot vleeschelijke rust en gemak heeft, noemt dit geestelijken hoogmoed, en wie alleen op eigen belang ziet, noemt het onvoorzichtigheid.

geenszins twijfele, dat men genade erlangt”, (ut necesse sit, certa fide credere, sese iustificari, et nullo modo dubitare, quod gratiam consequatur) – die leer, zeg ik, maakt de tallooze ceremoniën, welke alle te zamen slechts armzalige noodhulpen bij het getuigenis des Heiligen Geestes zijn, – ontbeerlijk, en winstloozter dan ballast.

De roomsche kerk veroordeelt, zoowel in het Concilie van Trente, als in hare overige gezaghebbende schriften, tot op dezen dag, de leer der Evangelische kerk, welke met Luther en met Paulus vaststelt, dat de Geest onzen geest getuigenis geven kan, en dat men van zijn genadestaat verzekerd wezen moet. Hoe meer echter het getuigenis des Heiligen Geestes verdrongen wordt, des te meer wordt de mensch van het getuigenis van menschen, van priesters enz. afhankelijk; het beangst geweten zal dan in allerlei menschelijke werken, in ceremoniën en dergelijke, eene geruststelling, eene vergoeding, iets in de plaats zoeken voor datgene, wat slechts in het getuigenis van den Heiligen Geest alleen gegeven wordt. – Maar al deze dingen vallen van zelve weg, waar men met luide stem predikt: „wie twijfelt en onzeker is (of Christus het alleen zijn moet), wordt reeds daarom niet gerechtvaardigd, daar hij de genade versmaadt” (sed evomit gratiam). (Luther in den brief aan Cajetan). – „Heb ik het getuigenis des Heiligen Geestes in mijn hart, dat ik Gode welbehagelijk ben, dat Hij mij al mijne zonden om Christus’ wil heeft kwijtgescholden, ja, Diens gerechtigheid mij geschonken heeft, wat behoef ik daarbij nog verder getuigenis, van welk mensch ook; wat daarbij nog eene geruststelling door mijn werken en doen, door mijn boeten en mijne genoegdoening? Wie als op adelaarsvleugelen zich tot de Zon der Gerechtigheid verheffen kan, loopt op geene krukken meer”. Zoodra derhalve de leer van de rechtvaardiging door het geloof, die Luther predikte, ingang in de harten vond, viel al het uitwendig tooisel van godsdienst en werkheiligheid van zelf weg, zonder dat het veel tegenspraak behoefde. Zoo ontwikkelde zich dan de vernieuwde kerk zonder eenig rumoer, eerst in Wittenberg en vervolgens in andere steden. De stille missen hielden op, de beelden der heiligen vonden geene aanbidders meer, de kloosters liepen ledig, en zoo kwam het weldra, dat de godsdienst kon gevierd worden, gelijk Luther dien met deze woorden afschetst: „God zij geloofd, in onze kerken kunnen wij den Christen eene recht Christelijke mis aanwijzen, naar de verordening en instelling van Christus. – Daar treedt voor het altaar onze leeraar, bisschop of dienaar in het herdersambt, recht, wettig, en openlijk beroepen, vóóraf echter in den Doop gewijd, gezalfd en geboren tot een Priester van Christus – deze spreekt de verordening van Christus, in het Avondmaal ingesteld, openlijk en duidelijk uit, neemt het brood en den wijn daarnevens, dankt, deelt het uit en geeft het in de kracht der woorden van Christus: *Dat is Mijn lichaam; dat is Mijn bloed; doet zulks* enz. aan ons overigen, die daar tegenwoordig zijn en het ontvangen willen. En wij, vooral die het Sacrament ontvangen willen, knielen rondom hem neder, mannen, vrouwen, jongen, ouden, heeren, knechten, mevrouwen, dienstmaagden, ouders, met hunne volwassene kinderen, zooals God ons daar te zamen brengt, allen met elkander ware, heilige medechristenen, door het bloed van Christus geheiligd en door den Heiligen Geest gezalfd en gewijd in den Doop. En in zulk eene ons (door de wedergeboorte) aangeborene priesterlijke pracht en sieraad zijn wij daar bijeen, hebben (gelijk Openb. IV: 4 voorgesteld wordt) onze gouden kronen op de hoofden, harpen en gouden wierookvaten in de handen, en wij laten onzen leeraar niet voor zich zelve, als voor zijn eigen persoon, de verordening van Christus uitspreken; maar hij is onzer aller mond, en wij allen spreken dezelve mede uit van harte, en met een geloof, dat gevestigd is op het Lam Gods, hetwelk dáár vóór ons en bij ons is, en naar Zijne verordening ons spijsst met Zijn lichaam en bloed. Dit is onze mis, de rechte mis, die bij ons niet ontbreekt!”²⁵

25 * De luthersche leer aangaande Doop en Avondmaal is hier duidelijk uitgesproken. De wedergeboorte wordt met den Doop vereenzelvigd en doet aan doopgenade m. a. w. aan een toen ingelegd beginsel denken.

Zulke heerlijke uitkomsten had men niet zoo spoedig, waarschijnlijk in het geheel niet gezien; had Luther, gelijk de meesten zijner voorgangers in het werk der hervorming, eerst met de verbetering der ceremoniën, met het weder in orde brengen van den godsdienst, met het bepalen der kerkbesturing en kerkregeling, met het bestrijden der leerbegrippen van aanbidding der heiligen en derzelve beelden, van de broodverandering, van het vagevuur enz. een begin gemaakt. Zoolang de hatelijke monnik, gelijk Luther zich uitdrukt, in ons hart zit, dat wil zeggen, zoolang de eigengerechtigheid, het ingeborene Farizeïsme, de aan onze natuur eigendommelijke hoogmoed op zijne arme werken nog niet terechtgesteld en veroordeeld is; zoolang het nog niet heet: „Wat mij gewin was, acht ik schade en drek te zijn tegen de overvloedige kennis van Jesus Christus en de gerechtigheid, welke Hij schenkt” – zoolang derhalve van binnen, op den diepsten bodem van het hart de ware hervorming en verandering nog niet plaats gevonden heeft, zoolang zal het ook voor het uitwendige tot geene grondige en blijvende kerkverbetering komen. De een houdt aan zijne menschenlijke overleveringen, waarin hij tot hiertoe troost en rust meent te vinden, zich des te vaster, als men hem die zoekt te ontnemen, zonder hem den beteren, ja, den eenigen troost aantewijzen, welke is „Christus onze gerechtigheid” – de ander gaat licht te ver, en werpt ook het betere weg, tegelijk met het bijgeloof het ware geloof, wanneer men aan het kerk-hervormen gaat, zonder nog recht te kunnen zeggen: „In den Heere heb ik gerechtigheid en sterkte”. – De geschiedenis der hervormingsondernemingen vóór Luther, waarvan wij hier slechts de wegens tijd en wijze gewichtigsten willen aanstippen, zal het bovengezegde bevestigen, en belangrijke bijdragen leveren, tot bewijs, dat niets onontbeerlijker is tot eene heilzame herschepping der kerk, dan dat men allereerst het hoofd-bolwerk, zoowel van ieder van den Bijbel afwijkend systeem, als van dat des pausdoms, te weten: *de werkeilichheid* verovere, en daarentegen op de puinhoopen van het rijk der eigengerechtigheid den troon der genade vestige, met dit opschrift: *Jehova, onze gerechtigheid*.

Men heeft den aartsbisschop Claudius van *Turin*, die tot in het midden der negende eeuw leefde, den eersten protestant genoemd, en niet ten onrechte. – Hij was een gezegend werktuig in de hand des Heeren, om velen den uitgang aantewijzen uit de duisternissen des bijgeloofs, die zich te dier tijd over de geheele kerk, onverdrifbaar zoo het scheen, hadden uitgebreid. Wellicht, ja hoogst waarschijnlijk zijn de getrouwe getuigen der waarheid, de Waldensen (of liever Vallensen d. i. dal-lieden) in de valleien van Piëmont, een heilig zaad van dezen Claudius, of, indien zij van nog vroeger tijd af de reinere leer hadden, gelijk zij beweren, zijn zij voorzeker toch door Claudius nog meer in dezelve bevestigd²⁶. De leerlingen van Petrus Waldus, die omstreeks het jaar 1170 uit Lyon moesten vluchten, vonden, gelijk Pierre Grilles (*Histoire des églises réformées* pag. 7) en Jean Leger (*Histoire des Vallées de Piëmont*, pag. 137 etc.) verhalen, in de valleien van Piëmont reeds eenstemmige vrienden, aan welke zij zich aansloten, zoodat zij vervolgens eene gemeente met hen uitmaakten. – Dierbaar zij ons de gedachtenis van Claudius, en van dubbele waarde, wanneer wij in hem een voorvader, ja een geestelijken vader van die eerwaardige vallei-bewoners te beschouwen

In de leer des Avondmaals blijkt, hoe door Luther het teeken met de beteekende zaak vereenzelvigd wordt; hij leert nl. „in, met en onder het brood en den wijn is het ware lichaam en bloed des Heeren aanwezig”; wat de leer der luthersche kerk steeds gebleven is, terwijl de gereformeerde kerk leert, dat Christus alleen geestelijk bij het Avondmaal tegenwoordig is, en daardoor onze hongerende en dorstende zielen voedt en laaft ten eeuwigden leven.

26 * Men zie over Claudius van Turin: Milner 5° Dl. Hdst. 9, vooral pag. 276, en over zijne betrekking tot de Waldensen pag. 282 t. a. p., alwaar gezegd wordt, dat de twist tusschen hem en zijne tegenstanders hierin bestond: of de mensch gerechtvaardigd wordt voor God in Jesus Christus door het geloof alleen, dan wel of hij zich moet bedienen van andere hulpmiddelen ter bevrediging van zijn verontrust geweten. Hij wordt hier de eerste protestantsche hervormer genoemd, omdat hij tegen de valsche bevredigingen van een belast geweten, welke het pausdom aanbood met Christelijken ijver streed, en zijne hoorders en lezers op de voorspraak van Jesus Christus, als op den eenigen en algenoegzamen grond des vertrouwens wees.

hebben, die, vereenigd met de leerlingen van Petrus Waldus, eeuwen lang voor het geloof gestreden hebben, hetwelk eenmaal den heiligen overgeleverd is. Evenwel met het werk van Luther kunnen wij zijn werk, ook met inachtneming van den verschillende tijd, waarin beiden optraden, niet vergelijken. Voor zooveel wij uit de berichten, die over hem voorhanden zijn, weten, bepaalde zich zijne reformatie meer tot het hekelen en afschaffen der misbruiken bij den godsdienst, der vereering van de beelden, het kruis, de heiligen, en der pelgrimstochten. „Hij streed hevig” – schrijft Flacius van hem – „zoowel met den mond als met de pen, tegen de aanbidding van de beelden, van het kruis, van de reliquiën, tegen de aanroeping der heiligen, en tegen de bedevaarten”.

In zijne verantwoording, geschreven aan den abt Theodimir, waarin Claudius zijne zoogenaamde nieuwe leeringen opnoemt, vinden wij ook alleen van deze dingen gesproken. (Zie „Catalogus testium veritatis”, op: „Claudius Taurinensis”). De protestatie van Berengarius betrof slechts het eenige leerpunt van de broodverandering, maar het hielp zooveel te minder, dat hij hetzelfde bestreed, dewijl bij het meermalen heeft herroepen. Van Petrus van Bruis²⁷, hervormer in het zuiden van Frankrijk, in het begin der 12de eeuw, geeft Dr. Neander (zie „Das Leben Bernhard’s”, pag. 248) het getuigenis: „dat hij wel door een aandachtig gebruik maken van het Nieuwe Testament den aard der zuivere aanbidding van God in geest en in waarheid heeft leeren erkennen” – evenwel berispt Neander, en dat met recht, in dezen machtigen prediker, die zijne twintigjarige werkzaamheid met den marteldood eindigde, dat hij „de wegen Gods met het mensdom niet opmerkzaam genoeg nagegaan was, en zich den geest des Bijbels niet genoeg eigengemaakt had, om de middelen naar waarde te schatten, door welke God de menschen vormt voor het inwendige geloofsleven, waarop het toch alleen voornamelijk aankomt; hij had gewild dat het inwendige alleen rein door zich zelve onder de menschen leefde”. „In plaats van het bijgeloof eerst met den wortel, waaruit het voortspoot, uitterukken, en den bodem in den mensch te reinigen, bestreed hij eerst het uiterlijke, de waarneming der kerkelijke voorschriften, van het vasten, van de onthouding van vleeschspijzen in de vastendagen, hetgeen toch iets onverschilligs was, en het kon op zijn best schade veroorzaken, dat ruwe menschen, zonder dat er een beteren grond in hen gelegd was, voor een oogenblik gaande gemaakt, het juk doldriftig afwierpen, en alle door den tijd geheiligde inrichtingen voor het oog der zwakken, voor wie dezelve nog heilig waren, bespotten”. Een dergelijk oordeel velt Neander over Henrik, den tijdgenoot van Petrus van Bruis. Zijn hart vervuld hebbende met het beeld der apostolische kerk, toen de Apostelen arm de wereld doorreisden, om de waarheid te verkondigen, en toen de Christenen met elkander verbonden leefden door den Geest van één geloof en van ééne liefde, ijverde hij voornamelijk tegen het schandelijk leven der geestelijken, en zocht met alle macht eene aan de eerste gemeente te Jerusalem gelijkvormige broederschap op te richten, zonder op de tijdsomstandigheden te letten, en zonder het groote onderscheid in overweging te nemen, dat er was tusschen de eerste geloofshelden en de lieden, die hem volgden. Nog zonderling ving Arnold van Brescia zijn werk van uitwendig hervormen aan. Hij maakte het verval der kerk daaruit op, dat zij de grenzen van hare behoorlijke werkzaamheid en van haar eigendommelijk gebied was te buitengegaan, en wereldsche goederen, rijkdom en eer naar zich toe gehaald had. „De monniken en geestelijken” – zeide hij – „moesten naar het voorbeeld der Apostelen in de gemeenschap der liefde met elkander leven, en geen wereldsch eigendom bezitten; voor het onderhoud der geestelijken moesten de eer-

27 * Petrus van Bruis (vergel. Kurtz, „Beknopt leerboek der kerkgeschiedenis”, pag. 113) was een priester in zuidelijk Frankrijk, die sedert 1104 de ware onzichtbare kerk in de harten der geloovigen zocht, en de uitwendige zichtbare kerk verwierp. De afschuwelijkste buitensporigheden werden hem ten laste gelegd, en hij wordt voorgesteld als hebbende zijne stellingen door geweld en opstand willen invoeren. Na twintigjarige woeling eindigde hij zijn leven onder de handen van het woedend gemeen op den brandstapel (1124).

stelingen en tienden van de vruchten des lands, als het eigenlijk daartoe geschiktste, bestemd worden” (Bernhard. pag. 159). De leerstellingen der kerk bestreed Arnold verder niet, en sprak alleen tegen den voor de innerlijke godsvrucht nadeeligen ceremonie-dienst. – Het is bekend, hoe Arnold ten laatste zelfs zoover ging, van aan Rome en den kerkstaat eene nieuwe regeerwijze te willen geven, en de oude republikeinsche vormen intevoeren; hij viel eindelijk, meer als een slachtoffer der demagogie, dan als een martelaar der waarheid. – Zelfs de engelsche kerkhervormer Wiclef (of Wicliff) trachtte dergelijke stellingen, als Arnold had, te beweren, en wilde niet toegeven, dat de kerk een wereldlijk eigendom hebben mocht. – „De politiek” – zegt Milner van Wiclef – „was de klip²⁸, waarop deze groote en goede man schipbreuk leed, en in zijne geschiedenis straalt het duidelijk door, dat het werk van God niet door een arm van vleesch gedreven moet worden”. Evenwel drong hij, gelijk ook Petrus Waldus, dieper in de waarheid door, dan de andere bovengenoemde getuigen, terwijl hij het voor noodwendig achtte, de Heilige Schrift in zijne moedertaal overtebrengen. Dat hij evenwel de eigenlijke kern des Evangelies, de rechtvaardiging door het geloof, niet recht gekend heeft, daarvan getuigen én zijne schriften én tevens zijne geschiedenis, daar hij toch voornamelijk de politieke aanmatigheden der kerk, het schandelijk leven der bedelmonniken, de leer der broodverandering, en de aanroeping der heiligen bestreed. – In zijn voornaamste werk, de „Driespraak”, vindt men zeer spaarzaam en weinig beduidend melding van de genade gemaakt; van een verbroken hart, dat met wet, zonde, hel en dood geworsteld heeft, en nu tot den troon der genade de toevlucht neemt, vindt men weinig, ja bijna niets in dit geheele boek; veel daarentegen van moeilijke metaphysische nasporingen over het wezen van God, over de praedestinatatie, over de natuur van Christus, over het geheim der schepping, over het wezen der menschelijke ziel, enz. – Geheel anders is het met Johannes Husz. Bij dezen is een diep gevoel van zonden, een verbroken hart, een onafgebroken zien op den Gekruisigde. Hij klaagt zich zelven aan, hoe hij vroeger mede op twee zijden gehinkt heeft, tot het den Heere behaagde, hem als een brandhout uit het vuur te rukken, en hij belijdt, dat hij, als een booze slaaf zijner lusten, den Heere daarbij dikwijls heeft tegengestaan, gelijk Lot de engelen tegenstond, toen zij hem wilden redden; hij noemt zich „een armen hals van een zondaar” (pauperculus), en geeft er eene beschrijving van, hoe hij voor Gods Woord gebeefd heeft, en den Heere als een ernstig Wreker, tot zelfs van het minst onnutte woord, ja tot zelfs van de gedachten, heeft leeren kennen. Hij bidt den Heere, dat die hem de genade verleene, dat hij in niets anders zijn roem zoek, dan in Zijn kruis en in den overdierbaren smaad van Zijn lijden; bij begeert de merkteekenen van den Gekruisigde naar de geringe maat van zijne zwakheid en nietigheid aan zich te dragen. (Rieger, Historie der Böhmschen Brüder. pag. 658, 661, 665.) In de leer der rechtvaardiging is hij de leer van Paulus, door Luther zoo getrouw teruggegeven, meer nabij, dan een der hier bovengenoemden. „Daar eigenlijk ieder Christen” – schrijft Husz – „in den mond van Christus is; daar Hij in ons blijft en wij in Hem, zoo kan men zich licht voorstellen, hoe zwaar wij Hem vallen moeten (quam graves simus ipsi) en welk een gruwel wij in Zijne oogen zijn, wegens onze onreinheid. Geen menschelijk verstand kan het begrijpen, hoe onze ziel op zich zelve zoo ledig en ontbloot van het goede, en zoo vervuld met het booze is; zij is een open stinkend graf, vol van onreinheid, nabij de hel, van kindsbeen af”. – „En evenwel, als wij dit grondig en naar waarheid erkennen” – zegt Husz verder – „en dagelijks betreuren; als wij ons voor ons zei ven schamen, en ons voor God ernstig aanklagen, er onophoudelijk over zuchten; als wij dezen gruwel zelf ontblooten en

28 Men make hiervan geene gevolgtrekking voor ons land, omtrent die gezegende werking van den Geest des Heeren, in het doen herleven der oude en beproefde beginselen, zooals die in onze dagen bij ons zich weder ontwikkelen, in kracht toenemen, en het meest door tegenstand verbreid zijn geworden. Kerk, Oranje en Vaderland is voor den Nederlander een drievoudig, heilig en onverbreekbaar snoer. –

ons vrijwillig voor Gods aangezicht stellen, zooals wij zijn, en luidkeels roepen: wend Uw aangezicht af van mijne zonden, delg al mijne misdaden uit, en schep in mij, o God! een nieuw hart; – *als het zoo met ons is, dan duldt Hij, omdat Hij getrouw en van oneindige barmhartigheid en lankmoedigheid is, onzen gruwel in Zijnen mond, en rekent ons onze zonden niet toe, maar bedekt dezelve met Zijne onmetelijke genade, verslindt ze met Zijn vuur en wast ze weg met Zijn bloed*” (Rieger, pag. 787). Op eene andere plaats zegt Husz: „Diegenen, welke in Christus Jesus zijn, alhoewel zij de inwonende zonde nog in zich hebben, en allerlei bewegingen derzelve bespeuren, die tegen den zin des Heiligen Geestes zijn, zijn evenwel geen gruwel voor God. Want de Geest van den gekruisigden Jesus en de liefde Gods heeft medelijden met hunne zwakheden, bedekt hunne zonden, en rekent hun de misdaden niet toe, gelijk geschreven staat: Zalig zijn zij, wien de zonden vergeven zijn. Dit echter geschiedt alles daarom, wijl zij hun bederf en eigene ijdelheid erkennen, zich zelven deswegens zeer mishagen, en in diepe verootmoediging daaronder gebukt gaan, maar ook daarbij grondig de goede genade van Christus voor zich erkennen, die Hij hun door Zijn arbeid en Zijn lijden verworven heeft, en die hun zonder beding, om niet, van God als eigendom geschonken is” (Rieger, pag. 185). Wij zien uit deze getuigenissen, welk een diep inzicht Husz in het wezen der genade en in de heerlijkheid van het Evangelie heeft gehad. Niemand der overige getuigen der waarheid, met uitzondering wellicht van Petrus Waldus, heeft met zooveel kracht de grondslagen der hiërarchie losgerukt; niemand in de harten van duizenden zulk een diepen grond gelegd, die tot nu toe is blijven liggen; niemand zóó voor de hervorming van Luthers tijden de baan gebroken, dan de evangelische Johannes Husz.

Maar nog dieper slag zou hij hoogstwaarschijnlijk het pausdom hebben toegebracht, nog grooter overwinning zou de waarheid in hem en door hem behaald hebben, en in geheel andere, en meer evangelische houding had men de aanhangers en navolgers van Husz zien optreden, dan in hun oorlogzuchtig en schrik en vrees verbreidend voorkomen, indien Husz nog meer tot de kennis van Christus en van Zijne gerechtigheid was doorgedrongen; indien hij, gelijk Luther, daarmede zijne reformatie was begonnen, en het tot zijn hoofddoel en standpunt voorgesteld had, deze leer in haar ware licht te plaatsen; dezen Christus, vol van genade en waarheid, den volke aantewijzen; en deze ééne waarheid, aan welke al de andere hangen, den volke diep inteprenten. Het is echter bekend, dat Husz niet zoozeer de leerstellingen der roomsche kerk, als wel het lasterlijk leven der geestelijken aantastte; hij trad minder als getuige op tegen de dwalingen der roomsche kerk; – het voorname doelmerk, waartoe alles in zijne schriften samenloopt, is het antichristendom in de kerk te ontdekken en te straffen. „Om geene andere zaak” – zegt Rieger – „heeft hij zooveel, zoo omstandig, zoo vrijmoedig, zoo ijverig geschreven”.

De meeste leeringen der roomsche kerk, die Luther daarna verwierp, liet Husz nog onaangeroerd, b. v. de leer, dat men de heiligen en de maagd Maria aanroepen moet, de leer van de zeven sacramenten, van het ongehuwde leven der priesters, van de broodverandering, van het mis-offer en van het vagevuur. Daarom was het ook, dewijl hij in alle deze leerpunten met de roomsche kerk overeenstemde, zoo moeilijk voor zijne aanklagers op de synode te Constanz, hem aan eene ketterij schuldig te verklaren; de haat en de wraakzucht der goddelooze geestelijken, die zich zoowel door de ernstige strafpredikatiën als door het heilig leven van Husz beleedigd en beschaamd gemaakt gevoelden, bracht hem nog veelmeer op den brandstapel, dan hun ijver voor hunne orthodoxie.

Bezwaarlijk zouden deze leeringen der roomsche kerk den geest van een Husz hebben kunnen kluisteren en tegenhouden, en hij zou, zonder twijfel, evenals Luther, tot de volkomene vrijheid doorgebroken zijn, zoo hij in de leer der rechtvaardiging het licht ontvangen had, dat Luther be-

straalde. Maar onaangezien die heerlijke plaatsen, welke wij met betrekking tot deze leer hierboven van Johannes Husz aanhaalden vinden wij niet minder andere bij hem, die ons toonen, dat het hem hieromtrent nog niet geheel helder was. „Het geloof” – schrijft Husz – „rechtvaardigt niet zonder de werken. Zij dwalen, die meenen, dat het geloof alleen ter zaligheid genoeg zij; de liefde geeft aan het geloof zijne volkomenheid”. (Dat zou dus zijn; de liefde geeft eerst aan het geloof het leven, daar het in zich zelve het leven niet heeft; dus niet om Christus’ wil, Wien het geloof omhelst, worden wij, volgens dit, rechtvaardig en zalig, maar om des werks wil, hetwelk het geloof in ons werkt, om der liefde wil). Op de woorden van Paulus: wij houden het daarvoor, dat de mensch gerechtvaardigd wordt door het geloof, zonder de werken, – antwoordde hij: „dat dit van de ceremoniën der Wet moest verstaan worden”. Bij de woorden: wij worden zonder verdienste rechtvaardig uit Zijne genade, – voegt hij de verklaring: „dat dit moet verstaan worden van het geloof, dat door de liefde werkt”. – „Wanneer men nog gezondheid en tijd heeft” – lezen wij bij hem op eene andere plaats – „dan is noch het geloof alleen, noch zijn de werken alleen genoeg, maar beiden zijn noodig tot gerechtigheid en zaligheid”²⁹.

Geeft niet de geheele geschiedenis der pogingen tot kerkhervorming vóór Luther aangewend, de geschiedenis van zeven, ja acht eeuwen, eene duidelijke opheldering aan den boven aangehaalden brief van Luther aan Brentius, voor vaststellende, „dat alleen dit leerstuk van de rechtvaardiging de kerk teelt, voedt, opbouwt, bewaart en verdedigt, en dat niemand in de kerk recht onderwijzen, of een tegenstander met goed gevolg weerstaan kan, zoo hij zich niet aan dit leerstuk houdt, – en dat deze leer de voet is, welke den kop der slang vermorzelt?” – Het zij verre van ons, een straal te willen verdonkeren van den luister, waarmede getrouwe getuigen en heilige martelaars, b. v. een Husz, omgeven zijn; het valt ook niet te ontkennen, dat alles zijn tijd heeft, en dat ook de Evangelische kerkhervorming eeuwen lang vooraf bearbeid en als in stilte gereed gemaakt moest worden; maar waarheid blijve waarheid, en erkend moet het worden, dat alle gebreken der vroegere pogingen tot kerkhervorming aangewend, hoofdzakelijk daarin lagen, dat de leer van de rechtvaardiging door het geloof niet genoeg gekend, erkend en gepredikt werd; dat men niet genoeg met die wapenen gestreden heeft, die krachtig zijn door God, tot nederwerping van elke hoogte, die zich verheft tegen de kennis Gods; wapenen, die alle overleggingen en bewerkstellingen van het vernuft, van inbeelding en van menschenlijken eigenwil te schande kunnen maken, en waarmede de door God ten strijde toegeruste Luther een groot gedeelte der wereld voor Christus veroverde. Wij achten het des te noodzakelijker, de aandacht te bepalen bij hetgeen de hervorming voorafging, en de toenmalige getuigenis der waarheid, en wat zij getuigden, onderling te vergelijken met Luther en zijne getuigenis, omdat bij de gewone behandeling der kerkgeschiedenis dit voornamelijk standpunt vanwaar men alléén de getuigen der waarheid beoordeelen kan, door niemand bijna opgemerkt, en veel minder nog betreden wordt. Ja, het valt niet moeilijk te bewijzen, dat, gelijk de Heilige Schrift, zoo ook de levende doorgaande verklaardster der Heilige Schrift, te weten de kerkgeschiedenis, voor ons bedekt of althans in donkerheid gehuld ligt, zoolang wij ons niet op het standpunt bevinden, vanwaar Luther de dingen overzag. In het vervolg zullen wij nog wel gelegenheid vinden, om ons op deze kerkhistorische feiten te beroepen.

29 Wegens de gerechtigheid en waarheid Gods, kon voor onze zonden niet anders betaald worden, dan door den dood des Zoons Gods. – Deze is geheel en alleen onze Zaligmaker, onze Gerechtigheid. Hij zou het niet geheel en alleen zijn, zoo er iets uit het geloof en iets uit de werken was. Maar men vat het stuk niet recht, zoolang men geene *bijbelsche* kennis van zijne ellende en van de grootheid der zonde heeft.

Het zal ons nu ook wel duidelijk zijn, hoe wij het merkwaardig verschijnsel te verklaren hebben, dat die bovengenoemde vroegere kerkhervormers (de Waldensen, in Piëmont bedoelen wij echter liever niet, omdat veel, wat tot hun ontstaan, hunne geschiedenis, hunne oudste bewijsstukken en belijdenissen betrekking heeft, eerst nog eene meer nauwkeurige opsporing vereischt, eer wij over dezelve ons oordeel vellen kunnen) in hun leven bijna alléén stonden, en ook na hun dood zelden navolgers hadden, die met hen eenstemmig dachten, en geheel in hun geest het werk doorzetten; terwijl Luther weldra mede-arbeiders vond, die geheel in zijn geest arbeidden, en niet alleen in zijn ijver tegen de misbruiken en het bijgeloof in de roomsche kerk deelden, maar ook dezelfde inzichten in de grondwaarheden van het Evangelie met hem gemeen hadden. Reeds in 1521 kon Philippus Melanchthon eene regelmatige ontwikkeling der leerstukken openbaar in druk uitgeven, die in het hoofdzakelijke met Luthers leerbegrip treffend overeenstemde. Op den rijksdag te Augsburg, waar Luther zelf niet tegenwoordig was, stond eene geheele schaar gereed, die niet alleen, wat altoos gemakkelijker valt, tegen de tot op dien tijd gehuldigde misbruiken in den godsdienst en tegen de kerkmisvorming getuigden, maar ook de hoofdsom eener alle leerstukken in zich sluitende waarheidvoorstelling opgaven, zoodat Luther met dezelve volkomen instemmen kon, en er geene aanmerking bij had, dan dat dezelve niet zoo zacht voor den dag kon komen. Vanwaar dan nu dit groote onderscheid tusschen Luther en de vroegere kerkhervormers? Waarom vond hij meer, dan die, al aanstonds zulke en zoovele mannen, die het aangevangen hervormingswerk geheel in zijn geest verder wisten doortezetten? Waarom konden de zijnen zoo spoedig een nieuw leerbegrip³⁰ opstellen, dat voor eene nieuwe kerk tot een hechten grondslag kon dienen, nu drie en eene halve eeuw geënd heeft, en, gelijk wij hopen, ook nog verder dienen zal, totdat de Heere zelf komt, en Zijn heerlijk Rijk op aarde gevestigd wordt? Het antwoord is reeds gegeven. Luther begon er dadelijk mede, iets stelligs te leveren, en de hoofdsom van het Evangelie voortstellen. Hij kon hun, die naar waarheid zochten, niet alleen derzelver mismaking door spitsvondige schoolgeleerdheid, monnikwezen en paperij, maar ook de waarheid zelve en derzelver heerlijk sieraad aanschouwelijk maken, en eene leer verkondigen, die het evangelie van het Evangelie is; welke, zoodra zij het hart heeft ingenomen, aan de geloofsleer (dogmatiek) een geheel ander aanzien en eene andere houding geeft, en juist tot dezelfde gevolgtrekkingen leidt, waartoe Luther was gekomen. Geheel duidelijk merken wij dit op in de Augsburgsche Geloofsbelijdenis, de grondzuil der luthersche kerk. De kern en parel derzelve is zonder bedenken deze leer: „dat wij de vergiffenis van zonden en de gerechtigheid Gods niet verkrijgen door onze verdiensten, werken en voldoeninggeven; maar dat wij vergiffenis van zonden ontvangen en voor God rechtvaardig worden, uit genade, om Christus' wil, als wij gelooven, dat Christus voor ons geleden heeft, en dat ons, om Zijnentwil, de zonden vergeven, de gerechtigheid en het eeuwige leven geschonken worden” (Augsb. Conf. Art. 4). Dat deze leer het hoofdbolwerk der Evangelische kerk, haar kleinoed en palladium is, wordt ons reeds door deze omstantheid buiten bedenking gesteld: dat van de een en twintig artikelen, die de geloofsleer der lutherschen opgeven (de zeven overigen maken slechts een aanhangsel uit), juist deze leer van de rechtvaardiging, gelijk ook die van de erfzonde en goede werken, waarmede dezelve onafscheidelijk in verband staat, tijdens de pogingen tot hereeniging, door de roomschen het meest bestreden werd.

Dit ééne leerstuk, dat in de Augsburgsche Geloofsbelijdenis zelve het hoofdpunt van het Christendom genoemd wordt, verspreidde over al de overigen het ware licht, en gaf aan het geheel de rechte houding. – Zoo wij eene korte opgave van den inhoud dier Geloofsbelijdenis zullen geven, het zal geen andere kunnen zijn dan deze: Christus overgegeven voor onze zonden, opgewekt om

³⁰ Van belang is het echter omtrent dit een en ander te lezen: *Het leven en de dood van Philippus Melanchthon*, door Abraham van de Corpot. Amsterdam, 1662. Hoewel hier en daar wel wat eenzijdig opgesteld.

onze rechtvaardiging, onze vrede, onze verzoening, onze *eenige* offerande, onze *eenige* Hoogepriester, onze *eenige* Heer en Meester, de eenige Beschermheer Zijner gemeente, die Hij met Zijn bloed gekocht heeft, aan wie Hij den Trooster zendt, en die Hij tegen wereld, zonde, dood en hel beschut, en voor welke Hij strijdt, totdat alle vijanden zullen gelegd zijn tot eene voetbank Zijner voeten. Bij zulk eene belijdenis, volgens welke niets voor God geldt, dan de gerechtigheid, die Christus verworven heeft, moet alle menselijke heerlijkheid tenietgaan, al het roemen van een schepsel uit zijn, en Christus weder in *Zijne* heerlijkheid verschijnen en alles in allen worden.

De leer van de *goede werken* moest zich hierbij weder in hare ware gedaante vertoonen. Al de armzalige en doode werken, waardoor men de genade eerst wilde verdienen, de boetedoeningen en zelfkastijdingen vallen hier weg; de stelling staat nu anders, nu geldt het, Dien weder liefdehebben die ons eerst heeft liefgehad. In de plaats van „kinderachtige, onnoodige werken, (gelijk de Augsburgsche Geloofsbelijdenis dezelve noemt, zie Art. 20) zooals rozenkransen, dienst der heiligen, monnik-woorden, bedevaarten, bepaalde vasten, feesten, broeder-vereenigingen, enz.” zien wij nu de rechte, Christelijke werken staan: werken, door God in Zijne Wet voorgeschreven en opgelegd: hoedanige zijn: „God aanbidden, geduld te oefenen onder lijden, den naaste liefdehebben, toevertrouwde ambten naarstig waartenemen, gehoorzaam te zijn en boozen lust te mijden” (Zie het einde van Art. 20). De Confessie kan met recht den roem dragen „dat hare leer niet alleen goede werken leert, maar ook den weg en de hulpe aanwijst, om goede werken te verrichten”. Zij toont ons, vanwaar de reinste en sterkste aandrang tot goede werken komt, van welken Paulus spreekt, wanneer hij zegt: de liefde van Christus dringt ons, als die dit oordeelen, dat indien één voor allen gestorven is, zij dan allen gestorven zijn. Aan de *Sacramenten*, Doop en Avondmaal, wordt nu door de leer des geloofs derzelve rechte waardij toegekend; zij worden, en dat met alle recht, in de Augsburgsche Geloofsbelijdenis, als middelen beschouwd „om zulk een geloof te verkrijgen”³¹, en dit ééne, de gerechtigheid des geloofs, ons meêtedeelen en te verzegelen (Art. 5). De leer der roomschen van het opus operatum, als kon het sacrament iets baten, al maakte men er zonder geloof gebruik van, verschijnt hier in hare ijdelheid. De godsdienst wordt nu, daar de leer des geloofs als het hoofdpunt in het Christendom gesteld, en alles daartoe betrekkelijk gemaakt wordt, *een aanbidden in geest en in waarheid*. Want „God wil in den geloove alzoo vereerd worden, dat wij datgene van Hem ontvangen, wat Hij belooft en aanbiedt”. Het geloof, hetwelk de door God aangeboden weldaden aanneemt, is de beste godsdienst; het eert God en Zijne genade op het hoogst, terwijl alle godsdienst

31 Paulus zegt niet, dat Abraham door middel van de besnijdenis het geloof heeft *verkrege*n, noch dat hem de gerechtigheid des geloofs daardoor is *medegedeeld*; maar dat Abraham het teeken der besnijdenis ontvangen heeft tot een zegel der rechtvaardigheid des geloofs, die hem in de voorhuid was toegerekend, d. i. vóór zijne besnijdenis. Op grond van Rom. IV: 10, en andere plaatsen, leert de *Heidelbergse Catechismns*, dat de *Sacramenten* heilige, zichtbare waartekenen en zegelen zijn, van God ingesteld, opdat Hij ons, door derzelve gebruik, de belofte van het Evangelie des te beter te verstaan geve en verzegele. Zoo spreekt ook de *Nederlandsche Geloofsbelijdenis*. Art. XXXIII en de nadere synodale verklaring, aangehaald in Ursinns' *Schatboek*: „Gelijk het God nu belooft heeft, dit Zijn werk der genade door de predicatie des Evangelies in ons te beginnen, alzoo *bewaart, achtervolgt, en volbrengt* Hij hetzelfde, door het hooren, lezen, en overleggen van dien; mitsgaders vermaningen, dreigementen, beloften en *het gebruik der heilige Sacramenten*”. Zijn vader of moeder, of de ouders beide, leden van het verbond der genade; de beloften, rechten en goederen van dat verbond zijn ook voor hunne kinderen, die een erve des Heeren zijn, naar Zijn welbehagen. Laten zij hunne kinderen doopen in den geloove, dan erkennen zij dit; zij nemen voor dezelve het getuigenis van den Heere, dat ook hunne kinderen in dat verbond begrepen zijn. – In het Heilige Avondmaal wordt ons Christus, de *Gekruisigde*, als voor onze lichamelijke oogen gesteld, en het wordt ons bij vernieuwing bevestigd, dat wij gerechtigheid Gods zijn in Hem; dat wij zijn gestorven, en ons leven met Hem is verborgen in God; dat Hij opgewekt is tot onze rechtvaardigheid; dat Zijne opstanding ons leven is, dat wij in Hem zijn, en Hij in ons is; dat Hij ons Zijne heerlijkheid gegeven heeft, en dat wij eeuwig met Hem leven zullen. En de Zone Gods is bij de plechtigheid tegenwoordig, naar Zijne geestelijke betrekking, als Hoofd van het lichaam hetwelk is Zijne Gemeente, met Zijne macht, algenoegzaamheid, majesteit, en genade. –

der wet, waarbij men God iets meent toetebrengen, daartegen geene waarde heeft. – De leer van het geloof, het voorname punt in de Geloofsbelijdenis, plaatst ook de leer *der kerk* weder in haar zuiver licht. Zij is, volgens Art. 7 en 8 „*de verzameling van alle geloovigen en heiligen*”, dat is van al diegenen, die afgewasschen, geheiligd en gerechtvaardigd zijn door den Naam des Heeren Jesus; van diegenen, welke in Hem gerechtigheid Gods zijn geworden. Niemand vermag het, zulke heiligen, die met het bloed van Christus besprengd zijn, den toegang tot het heiligdom, tot het allerheiligste, tot den genadetroon te ontzeggen; niemand vermag het, hun de priesterlijke waardij en heerlijkheid te betwisten; en zoo valt dan ook de scheidsmuur tusschen priesters en leeken, dien men in de roomsche kerk weder opgericht heeft, hier geheel weg. Dat niemand over zulke heiligen, die priesters en koningen zijn (1 Petri II: 9), kan heerschen, dan de Heere zelf, die hen niet Zijn bloed gekocht heeft, is openbaar. Zijn wij, gelijk Luther spreekt, door Christus heeren en jonkers geworden over zonde, dood, duivel en alle dingen, zoo is de staf van den drijver en van de onheilige despoten over het heilige, die over de gewetens willen heerschen, verbroken. Het vrij-zijn van wet, van zonde, dood en hel, hetwelk alleen voortkomt uit een geloovig omhelzen van de gerechtigheid van Christus, sluit ook van zelf het vrij-zijn in zich van ieder menschelijk juk, gelijk het Art. 15 heet: „van kerkeordeningen, door menschen gemaakt, leert men, dat men dezulke mag nakomen, die zonder zonde kunnen opgevolgd worden, en die tot vrede en goede orde dienstig zijn, b. v. zekere plechtigheden en feesten. Evenwel onder dat beding, dat men de gewetens daarmede niet bezware, als ware zulks ter zaligheid bevorderlijk. In dien zin leeren wij, dat alle instellingen en overleveringen van menschen daartoe gemaakt, opdat men door dezelve God zou verzoenen en genade verdienen, strijdig zijn met het Evangelie en met het geloof in Christus, (d. i. met de gerechtigheid, die uit het geloof is)”. Deze verzameling der heiligen, bij welke de Heere is, die gezegd heeft: Ik ben met ulieden al de dagen tot de voleinding der wereld, – deze kerk, die het zwaard des Geestes, het Woord Gods, en het schild des geloofs tot haar wapen, den troost van de vergeving der zonden tot haar schat, de gerechtigheid van Christus tot haar sieraad, en den Heiligen Geest tot haar Geleider en Raadsman heeft, kan de aardse heerlijkheid wel ontberen; zij versmaadt het, vleesch tot haren arm te stellen, en behoeft daarom ook aan de wereldlijke overheid de eer, het aanzien en de macht, haar van God gegeven, *niet onder zekere bedingen* afstaan. „Het Evangelie” – leest men Art. 16 – „leert geen uiterlijk, tijdelijk, maar een inwendig, eeuwig zijn, en eene gerechtigheid des harten; het stoot de wereldlijke regeering, de burgerlijke rechtsoefening en den huwelijken staat niet omver, maar wil, dat zulks alles gehandhaafd worde, als eene wezenlijke verordening Gods, en dat een ieder, in zijn stand en naar zijne beroeping, Christelijke liefde en waarlijk goede werken aan den dag legge. Weshalve de Christenen verplicht zijn, der overheid onderdanig te wezen, en hare bevelen gehoorzaam te zijn in alles, wat gedaan kan worden zonder zonde!”

Het zal, gelijk wij hopen, na het boven aangevoerde, niet meer betwijfeld worden, dat de grondslag, waarop de Augsburgsche Geloofsbelijdenis gesteld, en de Evangelische kerk gebouwd is, de leer is van de rechtvaardiging door het geloof. Het regelmatig doorzetten van deze ééne leer, gaf aan het geheele leergebouw der kerkhervormers, en, dientengevolge, aan de Evangelische kerk, die vastheid, die houding en die kracht, dat dezelve in hare grootschheid tegenover de roomsche kerk, die met oud-roomsche aanmatiging en onverzettelijkheid op haren grondslag haar geweld-drijvend gebouw had doen oprijzen, hare plaats innemen kon. Hij, die maar eenigszins met de leer en met de praktijk der roomsche kerk, met haren geest en hare vormen, (welke beiden veel nauwer in elkander sluiten, dan men gewoonlijk veronderstelt) bekend is, zal het geene ongegronde bewering achten, dat derzelve dogmatiek evenzoo zich zelve gelijk blijft, en in alle stukken met zich zelve overeenstemmende is, als de politiek der pausen. Men zal niets van belang in den strijd tegen Rome winnen,

wanneer men niet tegenover derzelve consequentie, eene andere stelt, die even onomstootbaar is. Het zal niet veel baten, dat men hier en daar aan het buitenwerk der roomsche kerk wat zoekt te verwrikken; de grondslagen zelve waarop de hiërarchie rust, de beginsels der roomsche dogmatiek (zooals dezelve b. v. in het Concilie van Trente gecanoniseerd zijn), moeten omvergeworpen worden.

In het licht dier waarheid, welke zoowel aan Luther als aan de andere kerkhervormers de verteerde grondzuilen, waarop de roomsche hiërarchie en dogmatiek zich vertrouwt, liet zien, en tevens de steenrots aanwees, waarop eene nieuwe heerlijke gemeente kon gebouwd worden, konden deze zoo blijmoedig en welgemoed, gelijk de geschiedenis ons dit bericht, de hand aan het werk slaan. De waarheid maakt ons vrij. Dezelfde waarheid, die Luther van wet, zonde, dood en hel vrijgemaakt en hem in Christus Dien aangewezen had, die onze volkomene gerechtigheid is, stelde hem ook vrij van alle menschen vrees, en gaf hem dien onverwrikbaren moed, dien wij zoozeer in hem bewonderen. Hij, die zeggen kan: „In den Heere heb ik *gerechtigheid*”, die kan er ook bijvoegen: „en *sterkte*”. (Jesaia XLV). Wie, gelijk Luther, *niet iets in zich vindt van heiligheid en gerechtigheid en waardigheid, om wier wille God hem Zijne hulp en bijstand zou schuldig zijn, maar geheel op de genade zijn vertrouwen stelt*, die behoeft nimmer te vreezen.

Die niet anders, dan met het sieraad der gerechtigheid van Christus bekleed, voor God weet te verschijnen, die zal nimmer van des Heeren aangezicht beschaamd behoeven heentegaan; wat hij bidt, dat neemt hij; hem zal het, evenmin als Luther, aan blijmoedigheid ontbreken, om zich in alle aangelegenheden met bidden en smeeingen tot den Heere te wenden. Hoe beiden, onoverwinnelijke geloofsmoed en alle afzien van eigene waardigheid, zeer nauw met elkander zijn verbonden, bewijst ons de boven aangehaalde brief van Luther aan Hartmuth von Kronenberg. Op dezelfde plaats, waar hij zegt: „gelijk wij op ons weldoen (d. i. gerechtigheid) niet pochen, zoo versagen wij ook niet in onze zonden, ons geloof is hooger, dan weldoen en zonde”, daar zegt hij verder: „En wanneer de Satan het met ons nog sterker en slimmer wil beproeven, zal hij evenwel ons toch niet eerder afmaken, voordat hij iets vinde, waardoor hij Christus van de Rechterhand Gods naar beneden zou mogen rukken. Terwijl Christus boven blijft zitten, zullen wij ook blijven heeren en jonkers over zonde, dood, duivel en alle dingen, er raze wat wil. Wij weten, dat Hij sterk en trouw genoeg is, die Hem van de dooden opgewekt en aan Zijne Rechterhand geplaatst heeft, om een Heere te zijn over zonde, dood, duivel en hel, laat staan over den paapschen varkensblaas, met zijne drie rammelende boonen; dat genoegen zullen zij ons niet benemen, integendeel, zoolang ons die trots blijft, zullen wij hen lustig verachten”. Hier zien wij allerduidelijkst, dat Christus ter Rechterhand Gods, Christus, onze gerechtigheid, de Heere over zonde en onschuld, Luthers troost en trots was. Gelijk hij sprak bij het intreden zijner loopbaan (in het jaar 1522), evenzoo sprak hij in deszelfs midden, in dien heerlijken tijd namelijk, toen hij uit Coburg den getuigen op den rijksdag te Augsburg troost inboezemde; – en niet anders, maar evenzoo sprak hij op het einde van zijn leven. Altoos was het zijne lijfspreuk:

„Met onze macht is niets verricht,
Wij zijn al ras verloren;
Maar voor ons strijdt Hij, die niet zwicht,
De Held, van God verkoren”.

Zijne brieven, uit Coburg geschreven, zijn bijna niet anders dan eene voortzetting van den triomfzang, dien Paulus Rom. VIII: 31 enz. heeft aangeheven: „*Is God voor ons, wie zal tegen ons zijn?* Die ook Zijn eigen Zoon niet gespaard, maar Hem voor ons allen overgegeven heeft; zou Die

ons met Hem niet alle dingen schenken? Wie wil verdoemen? Christus is het, die gestorven is, ja wat meer is, die ook opgewekt is, die ook ter Rechterhand Gods zit, en voor ons bidt". – „*Zal het dan gelogen zijn*” – schrijft Luther aan Melanchthon, den 30^{en} Juni 1530 – „*dat God Zijn Zoon voor ons gegeven heeft, dan zij de duivel in mijne plaats een mensch of een zijner schepselen*. Is het daarentegen waar, wat richten wij dan uit met ons ijdel vreezen, versagen, zorgen en treuren? alsof Hij ons dan niet in geringer dingen zou helpen en bijstaan, daar Hij toch zijn Zoon heeft overgegeven; of is de Satan machtiger dan Hij? Gij zijt onbezorgd voor uw eigen leven, maar hebt groote bekommernis over de algemeene zaak; ik echter ben daaromtrent zeer rustig en getroost, want ik weet zeker, dat de zaak rechtvaardig en waar is, ja de zaak van Christus en God zelven; zij behoeft zoo niet te verbleeken, als stond zij aan zonde schuldig, zooals ik, arm heiligje! op en voor mijzelfen tot verbleeken en beven gebracht worde. (Causa ipsius Christi, quae non sic pallet rea peccati, sicut ego privatus sanctulus pallere et tremere cogor). Daarom neem ik alles rustig op, en trek mij de dreigementen niet aan der woedende papisten. Vallen wij, dan valt Christus ook, dat is, dan valt de Regeerder der wereld. En al was het eens, dat Hij viel, dan wil ik nog liever met Christus naar beneden storten, dan met den keizer staan. Dat zal toch wel zoo wezen, dat weet ik toch goed, dat Christus de Overwinnaar der wereld is. Wat zijn wij dan nog zoo bevreesd voor eene overwonnen wereld, alsof zij overwinnen zou? Kan er toch iemand zulk eene spreuk op zijne knieën van Rome of van Jerusalem halen? Maar omdat derzulken zoo vele zijn, en wij die zoo menigmaal gehoord hebben, achten wij die niet. Evenwel ik schrijf u zulks te vergeefs, daar gij deze zaak naar uwe filosofie en met uw verstand regeeren wilt, dat is, gelijk iemand zegt, met de rede dol wilt worden (cum ratione insanire), en gij ziet niet, dat de zaak niet in uwe hand en in uwen raad gesteld is, en ook zonder uwe zorgen wil gevoerd worden. Dat Christus het verhoede, dat gij de zaak niet in uwe hand krijgt. – Want anders waren wij weldra verloren”. – Luther heeft volkomen recht, wanneer bij ons zorgen en sidderen en versagen in zulk een heiligen strijd, waarin wij de zaak des Heeren voor ons hebben, als een gevolg van een voor ons zelven zoeken, van onze eigenliefde, van onzen hoogmoed, en van de afgoderij, die wij met ons zelven begaan, voorstelt. „Philippus” – schrijft Luther aan Spalatin, den 30^{en} Juni 1530 – „zou wel willen zien, dat de Heere de zaak zóó liet afloopen, als hij het plan er van gemaakt heeft, om dan te kunnen roemen: „Ja, zoo moest het juist komen, zoo zou ik het ook gedaan hebben”. Neen, men moet niet hooren: Ik Philippus. Dit Ik is te weinig beduidend. Het heet: Ik zal zijn, Die Ik zijn zal! Dat is eerst een Naam: Ik zal zijn! Men ziet niet, wie Hij is, maar Hij zal zijn: zóó zullen wij het zien. – Wees gij sterk in den Heere, en vermaan Philippus van mijnentwege, *dat hij niet God worde, maar dat hij strijde tegen de aangeborene en door den duivel in het paradijs ons ingeplante hoovaardij, van te willen God zijn*. Zij dient tot niets, want zij heeft Adam uit het paradijs geworpen; zij is het ook alleen, die ons kwelt en ons buiten den vrede werpt. Wij moeten menschen, en niet God zijn. Hier komt het op neder, en het kan ook niet anders, of wij hebben eeuwige onrust en harteled tot ons loon”.

Maar niets is in staat deze duivelsche hoovaardij, deze geneigdheid tot gruwelijke afgoderij in den grond te verstoren, en ons van dezelve waarlijk te genezen, tenzij wij uit den grond van ons hart geleerd hebben intestemmen met het woord van den Apostel: wij worden zonder verdienste gerechtigd, uit Zijne genade (Rom. III: 24). Heeft men dit eens toegestemd, dan baat ook geen worstelen tegen de sluitrede, die Paulus aan het einde van dit Hoofdstuk maakt: Waar is nu onze roem? Hij is uit. Door welke wet? Door de wet der werken? Geenszins; maar door de Wet des geloofs.

Heeft men echter opgehouden, voor zijn eigen roem te zorgen, en buigt men zich gewillig en vroolijk onder dit woord: „onze roem is uit”, dan heeft men niets te zorgen of te vreezen; dan kan

men alles goedsmoeds aan den Heere overgeven, en rustig toezien, dat Hij voor ons strijden en de zaak doorzetten zal, die toch niet onze, maar Zijne zaak is. Hij kan toch Zijn eigen werk niet laten varen. Zijn raad bestaat eeuwig, en de gedachten Zijns harten zijn niet veranderlijk; dienaangaande behoeven wij noch te zorgen noch te twifelen. Slechts dit blijft voor ons onzeker, of wij juist de werktuigen zijn, waardoor de Heere Zijn werk zal ten uitvoer brengen, en of het op die wijze zal geschieden, welke wij ons voorgesteld hebben, en zooals wij het gaarne hadden; of daarbij ook veel van onzen naam gesproken, of dat aan denzelve niet gedacht zal worden: indien wij niet het onze, niet onze eer zoeken, maar de verheerlijking des Heeren; indien wij het oprecht meenen met de bede: uw Naam worde geheiligd, uw Koninkrijk kome, uw Wil geschiede, dan kan ons dit ook hetzelfde zijn, en wij zullen met Luther zeggen: „zijn wij het niet waardig, dan zal Hij het door anderen doen”. Zoolang wij echter ons eigen Ik niet willen loslaten, van onzen roem geen afstand willen doen; zoolang wij nog naar eer bij de menschen staan, zoolang zijn wij nog niet vrij van menschen-vrees en van bejag naar menschengunst. Het is ons dan niet mogelijk, zóó van ons zelve te denken en te spreken, gelijk Luther van zich zelve in den brief aan Hartmuth von Kronenberg schreef. „Er zijn velen van dezulken” – lezen wij aldaar – „die om mijnentwil gelooven; maar dezulken zijn alleen de rechtschapenen, die in de waarheid zouden blijven, al hoorden zij ook, dat ik (waarvoor God mij behoeden zal) de zaak verloochende en varen liet. Dezulken gelooven niet aan Luther, maar aan Christus zelve. Het Woord heeft hen, en zij hebben het Woord; en Luther laten zij loopen, hij zij dan een gauwdief of een heilige. God kan zoowel door middel van Bileam als van Jesaia, zoowel door Kajafas als door Petrus, ja zelfs door middel van een ezel spreken.³² Hieraan houd ik mij ook. Want ik ken ook zelfs dien Luther niet eens, en wil hem ook niet kennen; ik predik ook niets van hem, maar van Christus. Laat de duivel hem halen, zoo hij kan, mits hij Christus maar met vrede laat, dan zijn wij er ook wel aan toe”. – Daar Luther zoo weinig om zijn eigen Ik bekommerd was, en zichzelf zoo geheel kwijt was geraakt, bekreunde hij zich ook weinig over al de andere menschelijke Ik's, hoe groot en aanzienlijk dezelve ook zijn mochten, en hij bestrafte hen zonder aanzien des persoons, wanneer zij tegen de waarheid streden. Tegen Koning Hendrik VIII, van Engeland, die het Evangelie had aangevallen, schreef hij daarom op dergelijke manier: „Wanneer een elendige worm en made leugens spreekt tegen de Majesteit mijns Konings, die in den hemel is, dan moet het mij vrijstaan, voor mijn Koning zulk eene made, of zij al een koninklijken titel voert, onder haar drek en onreinheid te begraven, en eene kroon, welke Christus zoo lastert, onder de voeten te trappen”. Tot zijne vrienden, die wegens zulk eene stoutmoedige taal verlegen waren, zeide hij: „Ik wist het wel, dat het velen niet zou aanstaan, wat ik tegen dien zouteloozen en giftmengenden Thomist³³ geschreven heb. Maar het was zoo mijne verkiezing, en er waren ook vele redenen voor, die het zoo vereischten. Als ik mij daarom een schrik zou laten aanjagen, omdat een koning tegen mij schrijft, dan had ik mij veel meer daardoor moeten laten afschrikken, dat de paus (die aller koningen, vorsten, scholen en kerken baas wil wezen), tegen mij heeft geschreven. Maar ik heb mijne leer van Gods genade; ik heb die van iemand ontvangen, die meer macht in zijn kleinsten vinger heeft dan duizend papen, koningen, vorsten en geleerden. Die leer zullen zij mij ook tot in der eeuwigheid moeten laten behouden; hierin wil ik hun allen trotseeren”. „Voor mijn eigen persoon” – zegt hij – „wil ik gaarne zwijgen en lijden, maar mijne leer zal en moet haar keel luid opheffen” – en in dit opzicht was het zijne taal: „Nee, nee, ik zal volhouden zoolang er in mij nog ééne ader

32 Het predikant-zijn is dus op zichzelf niet iets, waarop men zich zoo moest verhoorvaardigen (I Cor. IX: 16).

33 Aanhanger van de partij van Thomas Aquinas, het licht der scholastieken in de 13de eeuw. Aquinas meende, dat goede werken de genade van vatbaarheid tot de zaligheid verdienden. Zijne voorlezingen over de brieven van Paulus *schijnen* veel goeds te hebben. Nader ingezien, is het eene giftmenging, zooals men in de nagelaten werken van Arminius wedervindt.

slaat, het verdriete dan den keizer, den koning, of wien het wil". Omtrent zijne leer bleef hij, ten spijt van keizers en koningen, veel te trotsch, onwrikbaar en hoogmoedig; maar wat zijn leven betrof, wenschte hij zich zelven ootmoedig onder ieder kind te stellen. – Wij zien hieruit, dat Luther het niet telde, of hij door menschen, al waren het ook keizers en koningen, of door een menschelijken dag geoordeeld werd, naardien hij reeds voor de hoogste rechtbank had gestaan en daar vrijgesproken was, en niet alleen van schuld en straf was vrijgesproken, maar ook met de gerechtigheid des Rechters zelven was bekleed geworden. Waar zóó de liefde Gods volkomen is (1 Joh. IV: 17), dat is, waar zij zóó volkomen geloofd, erkend en gesmaakt wordt, dat men bij alle beschuldigingen van het geweten, bij alle veroordeelingen der wet, en bij alle aanvechtingen des Satans zich met deze liefde troost, daar is men wélgemoed tegen den dag des oordeels; deze volmaakte liefde drijft alle vrees buiten. Is men nu wélgemoed tegen den grooten dag des oordeels, wat is er dan nog in deze wereld te vreezen? Wat zijn alle menschelijke oordeelsdagen; wat zijn alle bedreigingen, alle pogingen om afteschrikken, waarmede de dweepzucht des ongeloofs zich evenzoo gretig wapent, als die des bijgeloofs; wat zijn de rechtbanken, beide der inquisitie en van het liberalisme; wat alle Auto-da-fé's der Torquemada's, der Alva's en Philipsen zoowel, als die van de leerlingen der Voltaire's, der d'Alemberts, der Helvetiussen; wat alle guillotine's en alle brandschavotten tegen dien grooten dag, op welken voor Hem, die op den witten troon zit, de hemelen zullen vlieden en in elkander gerold zullen worden, terwijl de elementen van hitte zullen versmelten; tegen dien dag, waarop de zee en de dood en de hel hare dooden zullen opgeven, en allen zullen staan voor de rechterstoel van Hem, die een iegelijk geven zal naar zijne werken, die vonnis zal vellen over alle schepselen, terwijl zich alles voor Hem buigen zal, of zich onder Hem zal moeten krommen, wat in den hemel en op de aarde, en onder de aarde is?

Alléén in deze erkenning van de volmaakte liefde Gods, die al onze zonde bedekt en de eeuwige verlossing voor ons bereid heeft, en in niets anders, had de vrijmoedigheid van Luther en de zijnen haren grond. Trouwens dit geloof is de overwinning, die de wereld overwint.

Maar is nu dit woord: „de Heere, onze gerechtigheid” de banier geweest, onder welke de kerkhervormers, en in het bijzonder Luther, gestreden hebben³⁴; was de leer der gerechtigheid, die uit het geloof is het machtig wapen, waarmede zij alle hoogten, die zich tegen de kennis Gods verhieven, omverwierpen; dan volgt daaruit onbetwistbaar, dat wij, die ons beroemen tot de Evangelische kerk te behooren en in de voetstappen dier kerkhervormers te treden, ook deze leer als het dierbaarst kleinood moeten aanmerken, en verplicht zijn dezelve, als zoodanig te bewaren en te verdedigen. En het is dan even onbetwistbaar, dat wij niet alleen als vijanden, maar ook als verraders van die kerk teboekstaan, wanneer wij deze leer, op welke dezelve gegrond is, neuswijs verwerpen.

Willen wij leerlingen en navolgers van Luther en van de kerkhervormers zijn, dan zij het ook onze leus: „Zoohouden wij het dan daarvoor, dat de mensch niet door de werken, maar door het geloof alléén gerechtvaardigd wordt”. Dan moet het weder bij hen, die zich Evangelische Christenen

34 * Aangaande de rechtvaardiging uit het geloof leze men *Calvijn, Institutie* 3e Boek, Hdst. 11. vooral § 18, waar hij na aanhaling van Gal. III: 11 zegt: „Hoe zou toch dit argument van Paulus bestaan, indien het niet vast gaat, dat de werken in geene rekening komen met het geloof, maar daarvan te eenemaal afgezonderd moeten worden? De wet, zegt hij, is verscheiden van het geloof. En waarom toch? Omdat de werken noodig zijn tot de gerechtigheid der wet. Zoo volgt dan, dat de werken tot de gerechtigheid des geloofs niet vereischt worden. Uit de onderlinge vergelijking blijkt, dat diegenen, die door het geloof gerechtvaardigd worden, zonder, ja buiten de verdiensten der werken worden gerechtvaardigd, want het geloof ontvangt die gerechtigheid, die door het Evangelie wordt geschonken”. – Alzoo mede op vele andere plaatsen.

noemen, het eerste doel worden, alles voor schade te achten om de uitnemendheid der kennis van Jesus Christus, en alles voor drek te houden, opdat zij Christus gewinnen, en in Hem bevonden worden, als die niet hebben hunne gerechtigheid, die uit de wet is, maar die door het geloof in Christus is, namelijk de gerechtigheid, die door God aan het geloof wordt toegerekend. Wij moeten tegen elke poging van ons hart, zoowel als tegen de pogingen van anderen, om deze leer des geloofs te verdonkeren, en, of heimelijk, of openbaar, eene andere gerechtigheid, die uit de werken is, opterichten, met allen ernst strijden, als tegen iets, hetwelk de Evangelische kerk tot en met de grondslagen zoekt aftebreken.

Aan zulke pogingen, om de eigengerechtigheid, waartegen Luther zich zoo ijverig verzet heeft, weder opterichten, heeft het niet ontbroken, en zal het niet ontbreken. Niets valt den ouden mensch harder, dan zich aan de gerechtigheid des geloofs te moeten onderwerpen; want waar deze gezag voert, heeft de heerschappij van den ouden mensch, tegelijk met zijne heerlijkheid en roem een einde. Daar er nu onder de protestanten,³⁵ van het begin af, velen zich bevonden, die niet zoozeer eene verlossing van den allerzwaarsten last, de schuld en straf der zonde, maar veelmeer eene uitwendige vrijheid van lastige instellingen des bijgeloofs zochten, en dus den ouden mensch op den troon lieten, behoeft men zich er niet over te verwonderen, dat er, zelfs van het begin af, ook in de Evangelische kerk vele ondernemingen bedacht zijn, om de leer der rechtvaardiging uit het geloof op den achtergrond te plaatsen, te verdonkeren, ja geheel te verdringen, als welke de eigenliefde met zoo veel kracht tegenstaat. Evenwel eerst in later tijd, van het midden der vorige eeuw af, vooral sedert het jaar 1780, waagden het de vijanden der echt Evangelische leer van de rechtvaardiging door het geloof, tegen dezelve met hunne machtspreuken openlijk en zonder eenige schaamte optetreden. Dat deze leer, die den hoogmoedigen mensch, welke zoo gaarne zich zelve vergoedt, allen roem verijdelt en ontnemt, velen mishaaft, daarover behoeft men zich niet te verwonderen; maar verbazen moet men zich daarover, dat zulke lieden meenen, dat zij tot de Evangelische kerk behooren, en het zich laten voorstaan, alsof zij den geest en zin van Luther en der kerkhervormers hadden, als stonden zij met hen op denzelfden grond der waarheid, omdat zij ook tegen de menschenlijke inzetten des pausdoms *protesteeren*. Neen, zoomin de Sadduceën, de vrijgeesten onder de joden, ten tijde van Jesus' omwandeling op aarde, bekwaam waren om jongeren des Heeren te worden, omdat zij de menschenlijke verordeningen van het Farizeïsme en de knellende lasten des bijgeloofs van zich afwierpen, terwijl zij zich toch recht goed met de Farizeën vereenigen konden, als het er op aan kwam om Christus en Zijne Apostelen ter dood te veroordeelen, – evenzomin zijn de vrijgeesten van onzen tijd, die, als andere Sadduceën, omtrent engel, geest en opstanding in een praktikaal ongelooft wandelen, daarom reeds jongeren des Heeren, omdat zij de lasten van het pausdom hebben afgeworpen: nog minder zijn zij vrienden van dat Evangelie, hetwelk Luther uit het stof tevoorschijnbracht. Er behoort waarlijk geheel iets anders toe, om een Evangelisch Christen te mogen heeten; men moet iets positiefs, men moet dat Evangelie hebben, hetwelk Paulus en Luther eenmaal predikten.

In nog grover dwaling steken deze lieden, wanneer zij zich voordoen, als waren zij de eigenlijke handhavers der Evangelische kerk; de pilaren en zuilen derzelve; de mannen, die haar nog staande hielden. – Integendeel, zij zijn het, deze bestrijders van het woord des kruises; zij zijn het, die er op uit zijn, om de grondvesten der Evangelische kerk, de leer der rechtvaardiging, niet alleen heimelijk te ondermijnen, maar ook openbaar, zonder ophouden, geheel te verwoesten. Zij toch, lasteren deze

35 Dit is de oorsprong en geschiedenis der remonstranten in een kort begrip, en eene getrouwe afbeelding van allen, die met de kalveren van Arminius ploegen. Zij staan op gelijke hoogte als da joden, waarvan wij lezen Joh. VIII: 30-37.

leer, en zoeken haar onder den naam van wonden- en bloed-theologie belachelijk te maken, en toonen hunne bittere vijandschap aan allen, die aan deze leer zich houden. Nog veel erger dan die vroegere werkheilige dwaalleeraars in Galatië³⁶, tegen welke Paulus in zijn brief aan de Galaten strijdt, en over welke hij het anathema, de vervloeking, laat gaan, trachten zij het woord des kruises te niet te doen. Wij vinden toch nergens, dat de Galaten het ronduit ontkend hebben, dat Christus is gestorven tot eene verzoening voor onze zonden, of dat zij het met zooveel woorden zouden gezegd hebben: de genade is niets, en, men moet zijn best doen, om door zijne werken rechtvaardig te worden; Christus en Zijn dood aan het kruis kan ons tot uitdelging onzer zonden en ter rechtvaardiging niets baten. – Want wanneer die dwaalleeraars dit zoo duidelijk gepredikt hadden, als de rationalisten van onzen tijd dit doen, dan had Paulus iets geheel overbodigs gedaan, toen hij de Galaten toeriep: „Is het dat gij u laat besnijden, dan is Christus u niet nut; ik betuig aan een iegelijk, die zich laat besnijden, dat hij nog schuldig is de geheele wet te doen. Gij hebt Christus verloren, die door de wet gerechtvaardigd wilt worden, gij zijt van de genade vervallen” (Gal. V: 2-4). Deze plaats toont duidelijk, dat de Galaten er toe verleid waren, om *nevens* de genade hunne verdiensten te stellen, en *behalve* de gerechtigheid, die uit het geloof in Christus is, nog eene andere door de werken te verlangen. Paulus getuigt, dat het een met het ander niet bestaan kan – genade en verdienste, half door de wet, door zijn eigen werk, en half door Christus en door het geloof in Hem gerechtvaardigd te worden! Men moet of *geheel* en *alleen* door de wet gerechtvaardigd worden, en dan is Christus niet nut, volstrekt niet noodzakelijk, en Zijne genade iets geheel overbodigs – of men moet *geheel* en *alleen* door Christus en Zijne genade gerechtvaardigd worden, en dan komt verdienste volstrekt niet in aanmerking. Dit betoog van Paulus te dezer plaats (men vergelijke hiermede Rom. XI: 6) heeft dan slechts beteekenis, wanneer men inziet, dat de Galatische dwaalleeraars *nevens* Christus en Zijne verdienste, de verdienste des menschen wilden gesteld hebben. En daar nu Paulus reeds over dezen de vervloeking uitspreekt (zie Gal. 1: 8, 9), wat meent men, zou hij tot de zoodanigen zeggen, die niets, volstrekt niets van de verdienste van Christus, van eene gerechtigheid door het geloof, en van eene zaligheid uit genade willen weten? En wat zou Luther tot deze zijne zoogenaamde leerlingen, navolgers en vrienden zeggen, wanneer hij dezelve van de leer der rechtvaardiging door het geloof nog oneindig verder zag afdwalen dan de werkheiligste onder de roomschen? – De laatsten toch loochenen niet, dat Christus de Zoon van God is, dat Zijn bloed ons reinigt van onze zonden, en dat Hij Zijn leven tot een losprijs van velen gegeven heeft. Daarin dwalen zij, dat zij naast den eenigen Middelaar en Zijn zoenoffer nog andere middelaars met hunne werken stellen; dat zij, gelijk de werkheilige Galaten, genade en verdienste vereenigen willen, en de eerste niet genoegzaam ter zaligheid erkennen, maar met hunne werken, hun genoegdoen en dergelijke, de genade nog te hulp willen komen. Maar deze zoogenaamde PROTESTANTEN, DIE JUUST HET MEEST PROTESTEEREN TEGEN DATGENE, WAT DE HOOFDLEER DER EERSTE STICHTERS VAN DE PROTESTANTSCHE KERK WAS, tegen die leer, welke Luther, meer dan iemand anders heeft voorgestaan, en die hem eigenlijk tot een hervormer en vader der protestantsche kerk gemaakt heeft, – deze protestanten gaan in hunne oppositie tegen Luther en de andere kerkhervormers veel verder dan de roomschen, en hebben in het geheel niets, en weten ook niets van de genade van Christus, en van de gerechtigheid, die Hij geeft; alléén hunne werken leggen zij in de weeg- of waagschaal. De meest verbitterde roomschen mishandelen Luther zoo niet, als dezen, terwijl zij hem tot een vader willen maken van de neologie

36 Als de Geest des Heeren de oogen der meeste leeraars en der gemeenten in ons land eens zal opendoen, zullen zij schrikken wegens de overeenkomst hunner leer, die zij met zooveel geestdrift voorstaan en aannemen, met de leer, waardoor de gemeente van Galatië betooverd was. – En wat het rationalisme aangaat, men schuive toch niets op zijn buurman; het is nog tijd, om met eer terugtekeeren, eer men veracht en te schande gemaakt wordt voor het gansche volk.

en het rationalisme, en het luidkeels uitroepen: „ja, indien Luther in onze dagen geleefd had, en de heerlijke verlichting van onzen tijd had gezien, dan zou hij evenzoo zijn als wij”. Zij stemmen het dus toch toe, terwijl zij zoo grof liegen, dat hij anders was dan zij. Hoe gewelddadig moet men niet de geschiedenis verkrachten, hoe moet men niet willens de oogen sluiten en het natuurlijk gevoel van recht door sophismen versmoren, wanneer men in Luthers leer het embryo van het hedendaagsch liberalisme, de kiem eener leer kan vinden, waarvan hij meer zou gegruwd hebben, dan van alles wat hij in het pausdom gezien en bestreden heeft, omdat het van zonde en genade nog veel minder weet, dan zelfs Pelagius, wiens leer, gelijk bekend is, voor Luther even zulk een gruwel was, als zij dit voor Augustinus geweest is. Inderdaad, tusschen den waren Luther, wien ons de geschiedenis beschrijft, en dien, welken een doctor der theologie in zijne hersens zich voorstelt, terwijl hij aan de schim van Luther zijne door en door pelagiaansche dogmatiek toewijdt, is de meest tegenstrijdige tegenstrijdigheid. Hij verbreekt de geheele geschiedenis, en maakt haar te niet, die op zulk eene wijze Luther en rationalisme in overeenstemming kan brengen. – Wanneer zulk een man, als Luther, die in alles zoo rond voor de vuist was, en zich heeft laten kennen als een man van een vast en bepaald karakter, zich zoo moet laten metamorphoseeren of herscheppen, of maskeeren, of laten verknoeien, wat staat er dan nog vast in de geschiedenis? Maar wat verwonderen wij er ons over, dat men zoo met een zondig mensch te werk gaat, men heeft het toch met den Heere nog erger gemaakt. Men heeft Hem Zijn priesterlijk en koninklijk sieraad ontnomen; Zijn zitten ter Rechterhand Gods Hem afgetwist; Zijne heerlijkheid, die Hij bij den Vader had vóór de grondlegging der wereld, Hem ontvreemd, en Hem, trots Zijne duidelijkste uitspraken, tot een louter mensch gemaakt, ja tot een beschermer en schutsgeest eener theologie, die wij wel bij hen, die Hem aan het kruis brachten, bij de Farizeën en Sadduceën vinden, maar die men te vergeefs uit de schriften der Apostelen en Evangelisten wil halen.

Gelijk nu te dier tijd Christus en de Apostelen het zich moesten laten welgevalen, dat zij als vijanden van de joodsche kerk en staat in den ban gedaan werden – en gelijk de Farizeën en Sadduceën, die door hun bloedoordeel en hunne overige gruwelen de verderving over hun volk afriepen, zich voordeden, als waren zij de ijverigste instandhouders van kerk en staat – zoo willen ook thans de rationalisten, de dapperste vijanden van het Evangelie, dat de kerkhervormers verkondigden, als handhavers der Evangelische kerk begroet worden, en beschuldigen de Evangelische Christenen, welke zij met den naam van mystieken, piëtisten, dweepers, enz.³⁷ bestempelen, dat die de kerk aan de jesuiten overleveren. Intusschen hebben zij onze kerk ondermijnd; zij hebben hunne brandende fakkels binnen Zions heiligdommen geworpen, en nu, nu alles in laaie vlam staat, en velen in de roomsche kerk reeds juichen en schreeuwen: „Heah! de eeuwige hoogten zijn de onze geworden, wij zullen de ontmantelde stad overvallen, en de kerk, die in zich zelve reeds zoo gespleten is tot den grond toe afbreken” – nu wordt het den rationalisten bang om het hart; nu klagen zij de Evangelischen aan, als hadden die Zion verdorven, en gaan te werk gelijk Nero, toen hij Rome in brand had gestoken, en, om de volkswoede te ontduiken, de schuld op de Christenen schoof. Het volk geloofde het onwaarschijnlijkste het liefst, en viel op die gehaatte Christenen aan, wier leven met het hunne maar in het geheel niet strookte. Doch zooals de waarheidlievende geschiedenis de nukken van

37 Dat zelfs professoren in de theologie dit doen, is een waar jammer voor de geleerdheid, en het geeft aan de studenten een zeer verward begrip van de geschiedenis der dogmata. – Waarom heet men godvruchtig, als men alleen dweepachtig of mystisch aesthetisch is? waarom een calvinist, als men echt luthersch is? waarom mystiek als men calvinisch is? En waarom moet men toch met den naam van calvinist en mystiek bestempeld worden, als men bijbelsch denkt en spreekt, en alle „...anen” en „...isten” is afgestorven? – Hoe oneens wordt men het met zich zelve, als men zijn bedorven systeem opvolgt, in plaats van zijne consciëntie en de waarheid gehoor te geven, en te bukken onder het hoogst gezag van het Woord des levenden en eeuwigblijvenden Gods! –

een Nero niet verzwegen heeft, maar als eene getuige tegen dien valsch-getuigenisgever – die getuige, aanklager, rechter en beul in één persoon was – opgetreden is, zoo laat ook de geschiedenis het niet na tegen deze aanklacht der rationalisten te getuigen. Men raadplege en doorzoeke de geschiedenis der drie laatste eeuwen, en men zal het vinden, dat niets anders de kerk verwoestte en voor de vijanden de deur openzette, dan het veronachtzamen van deze ééne leer der rechtvaardiging, zooals ook Luther gezegd heeft: „Hebben wij dit artikel niet, dan kan er aan niet ééne dwaling tegenstand geboden worden”.

De scholastiek, die Luther met het woord des kruises met zooveel ernst bestreden heeft, stak het hoofd op nieuw op, toen men voor dat woord weder doof werd, hetwelk alléén alle menschelijke wijsheid, de neuswijsheid der filosofie, en den trots der bespiegelingen te schande maakt. De nieuw geplante kerk zag zich ontdaan van haar jeugdig loof en van hare krachtsontwikkeling, toen men in haar scholastische en dogmatische twisten ging zaaien, die echter nimmer zoo hadden kunnen opschieten en alles verstikken, indien men ze tijdig genoeg had uitgeroeid, met evenals Paulus niets te willen weten, dan Christus en Dien gekruisigd. Nimmer had men een Johann Arndt zoo kunnen miskennen en verketteren, als men gedaan heeft, indien zijne aanklagers en tegenstanders meer met de leer van de rechtvaardiging, die Arndt zoo nadrukkelijk als het kostelijkst kleinood aanprijst, (zie voornamelijk van zijn „Ware Christendom”, het 3de hoofdstuk van het 2de boek: dat onze gerechtigheid voor God alléén bestaat in de volmaakte gehoorzaamheid en verdienste van Jesus Christus, en in de vergiffenis der zonden, welke het geloof aangrijpt) bekend geweest waren.

Ook sektenmakerij³⁸, scheuringzucht³⁹ en dweeperij begonnen het hoofd weder optesteken, toen het woord van het kruis in de Evangelische kerk niet meer zoo krachtig als in de dagen van Luther, werd gepredikt. Onder hen, die op deze bijpaden van eene zelfgezochte geestelijkheid vervielen, was menig edeldenkend mensch, wien alleen de walging en afkeer van eene droge scholastiek, die zich tot meesteres opwierp, uit de kerk dreef. Bij Luther, en bij mannen van zijn gevoelen, zouden zij zich wel te huis gevonden hebben; in het voortreffelijk Evangelie, dat hij verkondigde, zou hun hart waarschijnlijk bevrediging hebben gevonden. En diegenen van dezulken, die door geestelijken hoogmoed tot theosophie en afscheuring verleid waren, konden alléén daardoor overwonnen worden, dat men hun met nadruk, gelijk Luther den wederdoopers, het getuigenis van de verlossing door het bloed van Christus en van de rechtvaardiging door het geloof voorhield, dat men hun, gelijk Paulus dit de Colossensen deed, aantoonde, hoe wij in Christus volmaakt zijn, in Hem alles hebben, en in Hem besneden zijn met de besnijdenis, die zonder handen geschiedt; daardoor, dat wij met Hem begraven zijn in den doop, en in Hem ook opgewekt zijn door het geloof, hetwelk God werkt, die ons met Hem heeft levend gemaakt (Col. II: 9-13).

Daar nu de Evangelische kerk, doordat zij het woord van het kruis niet ijverig genoeg predikte, niet sterk genoeg was om het bederf, dat zich in haren boezem opdeed, tegentegaan, zoo volgde hieruit van zelf, dat zij in haren strijd naar buiten niet weinig belemmerd werd; ja zij liet de room-

38 Wie denkt niet met droefheid aan de Scheppianen, navolgers van Bril, Polsbroekers, Pietershoekers en dergelijke verleidende geesten, die in ons land, reeds menig braaf huisvader en moeder met hunne kinderen in den afgrond der schrikkelijkste dweeperij en in duivelsche diepten gesleept hebben. – Zij verdwijnen als rook, als men hun Christi gerechtigheid voor oogen hondt.

39 Vrede bij God te hebben, gaat boven de wereld, boven de uitwendige kerk; kan een verslagen gemoed dien in de kerk niet vinden, omdat hij, na het gehoor der predikatie, niet weet of hij nu door genade óf door plicht, door Christus óf door de werken moet zalig worden, hij zal het zoeken waar hij het óf meent te zullen vinden, óf vinden kan. Van de zoodanigen zijn er velen: dat nu bij dezulken de zucht ontstaat, om zich te separeeren, leert de ondervinding, helaas! maar al te veel. – Maar predikt men Christus, den Gekruisigde, Zijne gerechtigheid en Zijn heil, men behoeft nimmer voor scheuring te vreezen.

sche kerk de handen ruim, om zich niet alleen het gebied, dat zij omtrent tien jaren na Luthers dood meester was, te blijven aanmatig en er zich in te vestigen; maar zij liet zich ook door haar weder menig heerlijk gewest ontrooven, waar het protestantisme reeds heerschende was, zooals Brabant, Vlaanderen, Bohème, een groot deel van Hongarije, Oostenrijk...

En waar het der roomsche kerk niet gelukte, weder de heerschende te worden, en de levenskiem der hervorming te smoren, zooals haar dit in België, Bohème, Polen, Italië en Spanje gelukt was, wist zij echter daar de Evangelische kerk in hare ontwikkeling op veelvuldige wijzen tegentegaan. Nimmer had de Evangelische kerk in den kampstrijd, dien zij had doortestaan, bitterder vijanden dan de jesuiten, die zich overal opdeden, en, zooals bekend is, de ijverigste voorvechters der werkheiligheid, en de hevigste tegenstanders van de leer waren, dat wij alléén uit genade zalig worden. Zij gingen hierin zoover, dat zij met de andere roomsche orden, vooral met de dominikanen en met de aanhangers van Jansenius, die met Augustinus aan de genade allen roem deden toekomen, in de hevigste twisten geraakten. Maar diezelfde orde der jesuiten werd daardoor onherstelbaar gewond, dat Pascal⁴⁰, een katholiek, hun pelagianisme en hunne werkheiligheid het masker der rechtzinnigheid afrukte, en hen zóó in af hunne naaktheid voor de oogen der geheele wereld tentoonstelde.

Hadden de Evangelische godgeleerden, die op het einde van de zestiende, maar vooral gedurende de geheele zeventiende eeuw, bijzonder in Duitschland, zooveel met de jesuiten te strijden hadden, meer het hart van het jesuitisme, hun pelagianisme en hunne werkheiligheid geraakt, zij zouden ongetwijfeld dezelfde overwinningen behaald hebben, die Pascal behaalde. Doch men hield zich in godsdienstige gesprekken en geschriften, waarin men het pausdom bestreed, maar vooral op de leer en predikstoelen, veel te veel met minder belangrijke leerpunten op; de hoofdleer der Evangelische kerk was te weinig de banier, en zoo liet men zich dan ook dikwijls door de sluwe jesuiten tot een redeneerkundig en scholastiek gekijf verleiden, en hiermede werd niets uitgericht, – het woord des kruises werd er door verijdeld.

O mochten zij, die meenen dat men het jesuitisme kan bestrijden en toch tegelijk het pelagianisme huldigen, den afgrond der dwaling eens bemerken, waarboven zij staan! De kerkgeschiedenis treedt als getuige tegen hen op en predikt het luid, dat, evenals de scholastiekerij en dweeperij, zoo ook het papisme en jesuitisme slechts daar alleen eene opening wisten te vinden, om in de Evangelische kerk te sluipen, waar het woord van het kruis, de leer van de gerechtigheid door het geloof niet zoo ernstig en aanhoudend gepredikt werd als Luther en de andere kerkhervormers dit deden. Slechts daar wisten de bovengenoemde vijanden der Evangelische kerk, wier getal sedert de helft der vorige eeuw door eene horde van naturalisten, deïsten en rationalisten versterkt werd, hun verderfelijken invloed te doen gelden, waar Christus, de Gekruisigde, niet meer het hoofdonderwerp der prediking was; waar het woord van de gerechtigheid des geloofs ophield het fundament te zijn, waarop alles ruste. Hoezeer de vijanden der Evangelische kerk, de papisten, de dweepersen de naturalisten, voor het overige, de een tegen den ander verdeeld en het onderling oneens zijn, zoo hebben zij toch in dit ééne opzicht, ééne meening en één doel, om namelijk de leer van de rechtvaardiging door het geloof te verwerpen, ja zelfs te belasteren.

Wat kan dus de Evangelische kerk tegen deze vijanden beschutten; wat haar bij het leven houden? Niets anders, dan de prediking des geloofs, welke de oorzaak van haar bestaan en leven is. Onder de stormen van den dertigjarigen oorlog; in de worstelingen met de roomsche kerk, die vóórafgingen en er op volgden; in den strijd met separatisten en theosophen, zoowel als met doode orthodoxen en scholastieken; in de dagen van den grooten afval, die tegen het einde der vorige eeuw een

40 Zijne Pensées bevatten een rijkdom van de allerbelangrijkste opmerkingen en opleidingen tot de waarheid.

aanvang namen, had de Evangelische kerk geen ander schild, geene andere bescherming, dan het woord der genade, de prediking, die men thans als *mysticisme* uitkrijt, en welke men de schuld wil aanwrijven, dat zij, of tot roomschgezindheid, of tot dweeperij brengt. Intusschen hebben die mannen, door wier dienst en arbeid de Heere, onder al deze stormen en worstelingen, de Evangelische kerk zegende, opbouwde en in bescherming nam, als: Arndt, Spener, Francke, Scriver, Heinrich Muller, Valerius Herberger, Bogatzky, Zinzendorf, Spangenberg, Bengel, Roos, Wesley, Whitefield enz. niets anders gepredikt dan dit zoogenaamde *mysticisme*, en zij hebben ook niets anders willen weten, dan Christus, den Gekruisigde. De vrienden van het woord des kruises, dat evenals in de dagen van Paulus en van Luther, ook thans voor den natuurlijken mensch eene dwaasheid en ergernis is, kunnen zich gerust op het getuigenis der geschiedenis beroepen, ten einde de valsche aanklacht der rationalisten, alsof de prediking van Christus, den Gekruisigde, aan de Evangelische kerk hare vrijheid en kracht ontnam, in hare volslagen nietigheid openbaar te maken.

Dit inzien in de vroegere tijden geeft ons ook moed, en eene blijde verwachting omtrent de toekomst. Het woord der genade, hetwelk zich tot hiertoe, getuige zij de geschiedenis, bewezen heeft eene kracht Gods te zijn, waardoor de Evangelische kerk gegrondvest, opgebouwd, bewaard en beschermd is, datzelve zal ook voor het vervolg in alle aanvechtingen ons schild, onze borstwering, ons wapentuig en onze onoverwinnelijke vesting blijven. Laat ons slechts rustig voortgaan met dat woord te verkondigen, hetwelk het hoofdonderwerp van het getuigenis was, dat Luther heeft afgelegd, en wij hebben niets te vreezen, en behalen de overwinning op al de bovengenoemde tegenpartijen. Dan behoeven wij ook niet angstig te zijn voor het pausdom, en nog minder klaagtonen aantehffen met hen, die zich eerst om strijd bemoeid hebben om het hoofd-bolwerk der Evangelische kerk, het woord van het kruis, aftebreken en als oud puin wegtewerpen; maar nu met den schrik geslagen zijn, nu zij gewaar worden, hoe hier en daar de thans onwederstaanbare vijand door de bres naar binnen rukt. Dat zij voor den vijand alles vlak gemaakt hebben, willen zij niet zien, en noch veel minder erkennen. Zij willen nu den vijand met geschreeuw verjagen, van alle kanten verheffen zij daarom hunne stem; intusschen beknelt hen de angst. Zij hebben ook wel reden om te sidderen; want zij hebben het Woord Gods niet; zij hebben dien Christus niet, Wien alle macht gegeven is in den hemel en op de aarde, en Die beloofd heeft, dat de poorten der hel Zijne Gemeente niet overweldigen zullen. Maar hij die Hem kent, en het werk Zijner genade, hij behoeft voor geen tegenstander te beven. Dat Woord, hetwelk voor drie en een halve eeuw wonderen gedaan heeft, en aan een armen monnik, die geheel alléén stond, de macht verleende, om een derdedeel der geheele Christenheid uit de babylonische gevangenschap te leiden, waarin toenmaals Rome de Christelijke wereld gevangen hield, dat woord kan ook thans nog groote dingen doen. Dit woord is niet alleen sterk genoeg, om onze kerk in hare tegenwoordige beperking te beschutten en staande te houden; maar het zou ook, als men het op alle predik- en leerstoelen in de Evangelische kerk weder hoorde, groote veroveringen maken in de twee overige derdedeelen, die nog onder Rome's heerschappij gebukt gaan.

Dit zij maar onze stelregel, dat wij, in plaats van met bijgeloovige plechtigheden den spot te drijven, tot de vermoeiden en beladenen in de roomsche kerk, die rust voor hunne zielen zoeken, het woord der genade brengen, gelijk een Martin Boos⁴¹ en anderen in Duitschland, en een Colany Né in Frankrijk dit deden, en wij zullen er zeker even zulke gewenschte gevolgen van beleven.

41 * Martin Boos, prediker in Duitschland, hoewel tot de roomsche kerk behorende, predikte de protestantsche Schrift- en rechtvaardigingsleer. Nadat hij een vuur in Oostenrijk had ontstoken, vertrok hij naar den Rhijn, alwaar hij in de roomsche kerk bleef en niet doortastte.

Wij moeten de hervorming niet als eene afgedane zaak beschouwen, en ons niet laten beperken tot de verdediging van het gebied, hetwelk wij thans in bezit hebben. Een ieder bij zijn geloof te laten, is de leer der onverschilligheid, het kind des ongeloofs. Hoedat? Omdat dezelve volstrekt niets weet van den *Eenigen Naam*, door welken wij alléén zalig kunnen worden, en niets kent van die eenige voorwerpelijke waarheid, wier licht den doodsnacht der zonde en der leugen verdrijft; maar dat zij alleen weet te spreken van onderwerpelijke beschouwingen, van meeningen, die op het einde alle evenveel en even weinig ter zaligheid helpen. Vandaar dat het rationalisme zich er nooit met ernst op zal toeleggen, om het gebied der Evangelische kerk uittebreiden. Maar uit een geheel ander beginsel is HIJ werkzaam, die den eeniggeboren Zoon, vol van genade en waarheid, in den geest heeft gezien, en de algenoegzaamheid van Zijn zoenverbond en van Zijne genade, in de heerlijkheid van Zijn offer erkend heeft; zulk een kan wel niet anders, dan overal, en vóór alles, van datgene spreken en getuigen, wat hij gezien heeft. Wanneer het woord des kruises in de protestantsche kerk weder met vrijmoedige opening des monds zal verkondigd worden; wanneer tot het gering getal dergenen, die thans nog Christus, den Gekruisigde, prediken, eens geheele scharen van Evangelisten zullen toestroomen, die Christus als den grooten Hoogepriester ter Rechterhand Gods zullen uitroepen, en de kracht van Zijn bloed en de heerlijkheid van Zijn zoenoffer zullen verheffen, dan zal men het hooren, en men hoort het reeds, hoe het geluid der prediking overgebracht zal worden tot in de roomsche kerk, en de ure zal zóó, zóó slaan, waarin alle hongerigen naar het woord in die kerk, die tot hiertoe langs vele en moeilijke omwegen tot den Middelaar en Zijn offer hopen te komen, met de Evangelischen op eene effen baan naar Zion zullen wandelen, en hunne rust zullen zoeken en vinden in het eenig offer van den eenigen Middelaar. Maar de overigen, die slechts *het hunne* zoeken, en volstrekt niet willen, dat Christus hun eenige Heer en Meester zij, zullen dan uitgeworpen worden.

Maar zulke overwinningsfeesten kan de Evangelische kerk inderdaad dan eerst houden, als zij in zich zelve meer versterkt is en meer vast staat, en wanneer er vóóraf eene ernstige vuurproef over alle anti-evangelische strekkingen en werkzaamheden in haar midden gehouden is. De prediking van de gerechtigheid door het geloof zal ons hier in alles de beste diensten doen. Met haar kunnen wij de leerstoelen der filosofen omverwerpen. O, wanneer dit woord: (Col. II: 10-15) „*in Hem zijt gij volmaakt met Hem begraven in den doop, opgewekt door het geloof, hetwelk God werkt, met Hem levendig gemaakt*”. – „*Hij heeft ons al onze zonden kwijtgescholden, en het handschrift uitgedelgd, dat tegen ons was – Hij heeft de overheden en de machten uitgetogen enz.*”, eens tot leven zal overgaan in de harten dergenen, die nu nog zooveel afgoderij met de filosofie bedrijven, en die de schatten der wijsheid en kennis in zich zelve, in plaats van in Christus zoeken!... dan zullen dezen zich niet langer door de filosofie laten verblinden; neen, zij zullen dezelve in haar waren aard, als zwakke en ellendige instellingen der wereld (Col. II: 8), leeren kennen, die, als men er al zeer ver mede komt, evenwel nog niets meer dan een tuchtmeester tot Christus zullen blijven. Van het groote gepredikte geheim, „dat God geopenbaard is in het vleesch” – van het heerlijk Evangelie „dat God Dien tot zonde gemaakt heeft, die geen zonde gekend heeft, opdat wij in Hem zouden worden gerechtigheid Gods” – daarvan heeft toch wel geene filosofie iets geweten, ja het is haar niet eens op de gedachten gekomen. Waarom er dan nog langer over gestreden, wat de voorrang verdient, filosofie óf Evangelie? Waarom nog langer gearzeld, om evenzoo te besluiten als Luther daaromtrent oordeelde, wanneer hij zegt: „Ik kan maar in het geheel niet zien, dat de filosofie een goed theologant niet schadelijk zou zijn. Ik wil het eens toegeven, dat de filosofie voor de jeugd een nuttig tijdverdrijf of oefening zij; maar bij de Heilige Schrift, waarbij louter geloof en de verlichting van boven noodzakelijk gevorderd wordt, moet men alle *syllogismen* of sluit-

redenen buiten laten staan, gelijk Abraham, toen hij Izak zou offeren, de jongens met den ezel achterliet”. („In sacris literis, ubi mera fides et superna expectatur illustratio, foris relinquendus universus syllogismus, non aliter, quam Abraham sacrificaturus reliquit pueros cum asinis”. En verder: „Ego saepius cum amicis disquisivi, quidnam videretur nobis utilitatis accessisse ex tam anxiiis studiis philosophiae et dialecticae, et certe uno consensu admirati, imo lamentati nostri ingenii sortem, nihil utilitatis, totum autem nocentiae pelagus invenimus”). Brief aan Spalatin, 29 Juni 1518.

Wat hier van de betrekking der filosofie tot het Evangelie gezegd is, raakt niet alleen de oppervlakkige en kernlooze *populaire philosophie*, van welke het rationalisme zich tot een grondslag zijner systemata bedient, maar het raakt ook de zoogenaamde natuurphilosophie, die zich zoowel over hare diepten, als over hare overeenstemming met het Evangelie beroemt. Diepten mogen er ja in deze filosofie gevonden worden; maar men houde wèl in het oog, dat er ook diepten des Satans zijn; waartoe allerbijzonderst die leeringen dienden betrokken te worden, welke het onderscheid wegnemen tusschen het booze en het goede, naardien zij het booze als iets noodzakelijks voorstellen, als iets, dat bij de openbaring des Oneindigen in het eindige onvermijdelijk zou zijn! Waarlijk zulk eene filosofie, welke eigenlijk niets weet van zonde, zondenschuld, en zondenheerschappijvoering, en niets erkent van de toerekening der zonde, van de straf der zonde, en van den toorn Gods, zulk eene begrijpt ook niets van verlossing en genade, niets van het groote geheim der godzaligheid, niets van de rechtvaardiging uit genade. – Een nauw verband heeft dan ook deze natuurphilosophie met de theosophie. Jakob Böhme⁴², het orakel der theosofen, is daarom door de nieuwe natuurphilosophen veelvuldig gebruikt. Tegen een Apostel Johannes, die een God predikt, in Wien geene duisternis is, stelt zich een Jakob Böhme over met zijne leer, dat in God duisternis en een toornvuur is, en dat het booze, b. v. het toorn vuur in een Kaïn, niets anders is, dan de openbaring van de eene zijde in de Godheid. Tot hun geluk is de *levende* God een Böhme en zijnen aanhangers nog te sterk, zoodat dezelve al zeer dikwijls door het menschelijk systeem henenbreekt. De *historische* Christus, Zijn lijden en sterven, Zijne opstanding en hemelvaart, is bij Böhme oneindig meer, dan bij de natuurphilosophen van den nieuweren tijd; bijna overal kan men bewijzen opzamelelen, die het duidelijk doen uitkomen, dat hij van een verbroken hart, van de kracht des bloeds van Christus, van de verkeerung met God in het gebed, van den strijd tegen zonde, wereld en duivel, veel bij ondervinding had leeren kennen. Maar onder die getuigenissen zoekt men te vergeefs naar eene belijdenis van de gerechtigheid des geloofs; integendeel vindt men bij hem (gelijk bijna bij alle theosofen) hevige uitvallen tegen de leer van de toerekening der gerechtigheid van Christus, en het was juist daardoor, dat hem dit geheim bedekt was, dat hij door de instellingen der wereld en door de macht van menschelijke beschouwingen zoo gekluisterd werd gehouden. Slechts hij staat boven al die bepalingen, beschouwingen en begripsvormingen verheven, die het woord des kruises als de kracht Gods en de wijsheid Gods bij ervaring erkent. Laat ons dat woord tot de talrijke en wijd en zijd verspreide navolgers van Böhme en van Gichtel⁴³ brengen, en de oprechten onder hen

42 * Jakob Böhme behoorde tot de luthersche kerk, predikte de mystiek in Duitschland met zijn vriend Johann Schefler, eerst protestant, later (1653) roomsch-katholiek priester. Als protestant schreef hij geestelijke liederen, later eene verzameling van dichterlijke spreuken „De cherubijnsche reiziger.” (Kurtz, pag. 176).

43 * J. Georg Gichtel † 1710 was een vereerder van J. Böhme. Zijne volgelingen te Amsterdam naar hem Gichtelinnen of Engelenbroeders (Matt. XXII: 30) genoemd streefden naar eene onzondigheid als die der engelen, door zich losrukken van allen aardsehen lust (onthouding van den echt) arbeid en zorg, en naar een priesterschap op de wijze van Melchizédek, tot verzoening van den goddelijken toorn. Zij waren verdeeld in *volmaakte* (Melchizedeksche) en *onvolmaakte* (vleeschelijke) engelen, de *volmaakten* arbeiden niet en vragen niet, maar leven steeds in gebed en goddelijke contemplatie, waardoor zij de zaligheid, ook van verstorvenen en zelfs verdoemden, van God afbidden en als het ware verdienen. De *onvolmaakten* onderhouden de *volmaakten* en verkrijgen daardoor deel aan hunne heiligheid. Evenals vele piëtisten achtten zij den Geest Gods in zich meer dien in den Bijbel. Man zegt, dat in Amster-

zullen het erkennen, dat zij de gemeenschap met de Evangelische Christenen niet behoeven optezeggen, en in hunne kamers en in de woeste eenzaamheid te gaan, om Christus te vinden. Velen hunner zullen het erkennen, dat in het geheim van Christus, die overgegeven is om onze zonde, en opgewekt om onze rechtvaardiging, alle schatten der wijsheid en kennis verborgen zijn; dat wij in Hem volmaakt zijn, en geene volmaaktheid buiten Hem moeten zoeken; en dat wij niet in ons worstelen, strijden, bidden, of in onze boetedoeningen en kastijdingen, de ware kracht zullen vinden om Satan, dood en hel te overwinnen, maar alléén in Hem, met Wien wij begraven zijn in den doop, en met Wien wij opgewekt zijn door het geloof, hetwelk eene gave Gods is. Zóó ook kunnen wij de meeste overige sekten en partijen binnen de Evangelische kerk, – die hier het socinianisme en arminianisme weder opleisteren, en veel heil van de begripsbepaling van een redeneerend verstand verwachten, en ginds de theosophie meer en meer nabij komen; zonder juist J. Böhme en Gichtel tot leidlieden te verkiesen – niets tegenstellen, dat krachtiger zal werken, dan de prediking van de gerechtigheid des geloofs. Zij allen zullen er onder moeten, en er onder moeten blijven, als deze prediking maar weder bovenkomt en niet veronachtzaamd wordt; zoo men van de eene zijde niet ophoudt, die te verkondigen, en men er van de andere zijde geen verdriet in krijgt, om dezelve te hooren.

En voorts, zagen wij bijpaden en afdwalingen in de Evangelische zoowel als roomsche kerk; merkten wij er afwijkingen op van den eenigen en levenden weg, dien ons Christus door het voorhangsel van Zijn vleesch bereid heeft (Hebr. X: 20); diezelfde bijpaden en afdwalingen doen zich ook voor ons op in de heidensche wereld, in het jodendom en in de turksche leer; slechts hier vinden wij de dwaling meer openbaar, genoegzaam zonder hulsel, zonder bedekking, maar daarom ook des te eerder tegentestaan; daar vinden wij farizeesche werkheiligheid, en de praal van den ceremoniedienst; machtige hiërarchiën, die zich tot middelaars tusschen God en de menschen opgeworpen hebben, bij heidenen (bij de Hindoe's en hunne Braminen, bij de aanklevers van Buddha⁴⁴ en Dalai Lama), bij Mohamedanen, bij Joden (vooral bij de bijgeloovige Talmudisten). Het rationalisme kan men in deszelfs verschillende schakeeringen, bij de volgelingen van Confucius⁴⁵ in China, van

dam, Leiden en Berlijn voortdurend geheime leden dezer sekte gebleven zijn.

44 Dat men ook tegen hunne wijsheid niets meer dan het woord des kruises behoeft, zal den lezer duidelijk worden uit „Het leven van Buddha, naar Mongoolsche berichten”.

„De machtige Esruwa Tangri bezocht Buddha in zijne woestenij, en om hem tot de aanvaarding van zijn openbaar leer-ambt aantemoedigen, sprak hij hem dus aan: „Voorwaar het is niet voor uw eigen persoon, dat gij dezen moeilijken stand der boete hebt aanvaard, en de heerlijke beproeving tot heiligheid hebt doorgestaan! Neen, maar gij zijt daartoe verkoren geworden, tot heil van alle menschen; laat nu af en begin de voltrekking uwer heilsverbreding onder alle volken.”

„Ook de vierde proef zijner standvastigheid leidde de leerling (Buddha, volgens de Indianen de negende vleeschwording van Wisnu) af, door zijn eigen lichaam ter opoffering aantebieden. De leeraar zeide: „Opdat mijne leer voor altoos onvergetelijk in aandenken blijve, moet dezelve opgeschreven worden, en dat wel in uwe eigene huid, met eene griffie van uwe beenderen, en met inkt van uw eigen bloed.” – Ook deze proef doorstond Buddha, aanbiddende, weshalve hij tot grondstellingen van alle moraal het volgende opgeteekend ontving: Het richtsnoer van den wandel in de beproefdste zelfkennis bestaat in: 1) *niet te dooden* 2) *niet te stelen*. 3) *kuischheid*. 4) *het vermijden van een valsche getuigenis te geven*. 5) *niet te liegen*. 6) *niet te zweren*. 7) *geene schandelijke woorden te gebruiken*. 8) *belangeloosheid*. 9) *geene wraak te koesteren*. 10) *niet bijgeloovig te zijn*. – Deze tien geboden maakten naderhand de grondslag uit van Buddha's eerdienst.” (Zie *Leben des Buddha*, bij Julius Klaproth, Asia Polyglotta Parijs, 1823.)

* De leer van Buddha ontstond omstreeks 700 jaar voor Christus; hij hervormde het ontaalde Brahmaïsme, en zijne leer verspreidde zich over een deel van China, Ceylon, Siam, de eilanden van den Indischen Archipel, het Birmanische rijk, Japan, Siberië, Mongolië en Thibet, welks beheerscher, Dalai Lama geheeten, thans haar hoofd is. Aan deze dwaling ligt evenals aan het Brahmaïsme het denkbeeld ten grondslag: den verontreinigten mensch door een deugdzamen en heiligen wandel tot de oorspronkelijke gemeenschap met de hoogste godheid terugtevoeren.

Ram-Mu en bij de Sheiks in Indië, bij de mohamedaansche Wehabiten in Arabië⁴⁶, zoowel als bij de deistische Joden onzer dagen, de navolgers van Mozes Mendelsohn⁴⁷, zien. De natuurphilosophie vind hare talrijke aanhangers bij de Braminen en Budhisten in de beide Indiën, en onder de mohamedaansche Sufisten⁴⁸ in Persië; de theosophie ook de hare onder de joodsche Kabbalisten⁴⁹.

Wij behoeven niets meer dan het woord des kruises, om al deze hoogten der kennis, die zich tegen Christus verheffen, omverterukken. Met dezelfde wapenen, waarmede wij de overwinning behalen in den kampstrijd tegen de inwendige, veel gevaarlijker vijanden, zullen wij ook alle sterkten der heidensche, joodsche en mohamedaansche wereld overmeesteren en onder den voet halen. Tegen het woord des kruises, hetwelk eene Goddelijke Wijsheid en eene Goddelijke kracht is, kan geen vijand het uithouden op den duur; en zoo zal eindelijk alles zich buigen voor den Heere, Wiens Naam is: „JEHOVA TSIDKENU”, *en alle volken op aarde zullen Hem zweren; en men zal van Hem zeggen: gewisselijk in den Heere zijn gerechtigheden en sterkte* (Jes. XLV: 24).

45 * Confucius, wijsgeer in China omstreeks 500 jaar voor Christus, beproefde te vergeefs door leerstellingen en voorschriften het zedelijk gevoel en de geestkracht des volks optewekken.

46 De Wehabieten in Arabië zijn eene mohamedaansche sekte.

47 Mendelsohn, Duitsch filosoof, geboren 1729 te Dessau in Anhalt, wordt door de Joden een tweede Maimonides genoemd. Hij was een vriend van Lessing en een bezadigd voorstander van het rationalisme.

48 Vergelijk Tholuck, De Sufismo, en zijne Morgenblüthen aus dem Oriënt. De Sufisten zijn mystieken, die hunne liefde tot God, en de liefde van hunnen God tot hen, gemeenlijk voorstellen in verbloemde minneliederen. – Hoe kwamen de heidenen op die voorstelling? Is dit geen bewijs te meer van de echtheid der over-oude verklaring van het Hooglied, als lied der liefde van den Messias en Zijne Gemeente?

49 * Kabbalah heet overlevering; het hoofdwerk, de Sohar, is een theosofisch boek, en beroemt er zich op uit woorden, letters en cijfers der Heilige Schrift mystische vreemdheden of zelfs magische krachten afteleiden. Dit boek wordt door de Joden als overlevering naast den Talmud nog hoog gewaardeerd.